

A LONGOBÁRDOK

HAZÁNKBAN.

ÍRTA

DR. MÁRKI SÁNDOR.

KOLOZSVÁR

AJTAI K. ALBERT MAGYAR POLGÁR KÖNYVNYOMDÁJA.

1899.

A LONGOBÁRDOK
LEGNAGYOBB TÖRTÉNETIRÓJA,
PAULUS DIACONUS
EMLÉKÉNEK.

DCCXCIX—MDCCCXCIX.

I.

Pár esztendővel Attila halála után megdőlt a hunok birodalma, melynek minden dicsősége és szerencséje a nagy király nevéhez fűződött. A turáni népeknek ez az alkotása legfeljebb 80 esztendőig tartott és csupán az Attila idejére eső harmincz esztendő alatt volt igazán állami, tudniillik *puszta-állami* jelentősége. Akármilyen alakban, de *turáni* nép tette először egységesé Magyarországot.

Milyen rettenes száz esztendő az, mely a turániak ezen magyarországi első államalkotásától a másodikig, Attila szellemének elröppenésétől Baján lelkének fölesillanásáig viharzott el mai hazánk felett! A germán népeknek micsoda vergődése, százalmas és visszataszító erőlködése, a testvérharczoknak milyen szakadatlan sorozata tölti be ezt a századot! *Kezdeté* csaknem összeesik a pusztai hun és az igazán szervezett római birodalom megdőlésével; *közepe* délen már ismét hatalmas államok születését látja, s *alkonya* annyira túlsúlyra juttatja Európában a *germán* elemet, hogy a régi törvényes birodalom örököseinek, a görögöknek ismét egy pusztai, az *avar* népnek támogatásában kell ellensúlyt keresniök.

A VI. század beköszönésekor Európát voltakép két részre oszolva találjuk. Az osztóvonal az az egyenes, a melyet a Duna torkolatától az Elbe torkolatáig s onnan Skóczia legéjszakkeletibb részéig képzelhetünk. Ettől a vonaltól délnyugatra vannak az *országok*, éjszakkeletre a *nomád-területek*.

Amott a Görög-birodalom, mely magát még rómainak nevezgeti, a keleti és a nyugati gótok, a burgundok és a frankok országa a legnagyobb. Állandóság ebben sines. Minden forr és alakuló-, vagy átalakuló-félben van. *Emitt* még gyakoribb, egyelőre azonban zajtalanabb a járáskelés; legalább keveset tud róla a délnyugati rész,

mely magát a világ sorsa intézőjének tartja. Az osztóvonaltól a Volga egész jobbpártjáig terjedő részt rövidség s bizonyosan kényelem okáért egyszerűen Sarmatiának szokás nevezni, a mi ebben a korban már elég semmitmondó elnevezés. Ennek a Sarmatiának északi részén szlávok, a délin hunok, a keletin avarok, a Volga tulsó partján pedig kazarak, besenyők és magyarok várják a jó szerencsét, mely őket is felszínre vesse Európa történetében; a mire alig számíthatnak a szélesség 57. fokától odább éjszakra a mai Orosz-, Svéd- és Norvégországban tanyázó finn-ugorok.

Európa délnyugati oldala az árjáké, az éjszakkeleti a turániaké, az egész a barbárságé, mely csak itt-ott hagyta meg a közműveltség oltárait.

Ez a néposztó vonal az 500. év táján az Odera és Visztula forrásvidékein éppen derékban vágta ketté a *longobardokat*. Ott álltak az újabb mérkőzésre készülő turáni és árja világ kellő közepén. A végzet úgy akarta, hogy midőn módot és alkalmat nyújtott nekik az árják dicsőségének növelésére, Éjszak-Olaszország megszállására, egyúttal Közép-Európában ismét intéző hatalommá tegyenek egy turáni népet, országot alapítani segítsenek az avaroknak. Ez a végzet (mert rendesen erre a névre szokás elkeresztelni a történelmi kényszerűséget) megakaszt egy igen biztosan fejlődő germán hatalmat, hogy keletről nyugatra terjeszkedve, germán államát egyesítse a mai Magyarország egész területét. Pedig 534 táján a hun birodalom megdőlése után a főhatalomért versengő 6—7 germán nép közül ezen a földön már csak egy germán hatalom, a *gepidák* népe maradt meg. Úgyszólván egymást ették meg; csak a gótok költöztek ki önként Italiába, melynek vezetésére vágytak. Pannoniának a gótok után üresen maradt területére a gepidák akartak betelepedni, kik Erdély legkeletibb hegyeitől a Dunáig már úgyis urak voltak.

Ekkor jutott az éjszakfelől fenyegetett keletrómaiak eszébe az európai osztóvonálnak, a longobardoknak népe. Magyarország mérlegének pannoniai serpenyőjébe őket akarták tenni, hogy helyreállítsák az egyensúlyt, melyet a mérleg dáciai serpenyőjében álló gepidák teljesen megzavartak. Így történt, hogy Justinianus keletrómai császár 534-ben Pannonia megszállására maga hitta be szövetségeseit, a longobardokat, a kik azután egy több mint harmaincz

éves háborúban véget is vetettek a gepidák hatalmának. Még sem alapítottak egységes német államot a Kárpátok tövében, hanem három esztendővel azután behívták az avarokat, szövetségesök halálának hírére mindenestül felkerekedtek s a keleti gótok által tört úton ők is Italiába nyomultak, sorsára hagyván Magyarországot, hogy Európa legklasszikusabb alkotású földén építsék föl államukat.

A longobardok tehát, ha már 491 óta foglaltak is a legéjszaknyugatibb részeken, voltaképp csak 534—568-ig, összesen 34 esztendőig laktak vagy inkább tanyáztak Magyarországon. Egyharmadrész század mindenestre igen rövid idő egy népnek életében; de ha csak pillanatnak vesszük is, ne feledjük, hogy a vándorlások korában nem egy nép volt, mely csak ilyen pillanatnyi ideig érezte a maga hatalmát s mégis helyet vívott ki magának az egyetemes történelemben. A magukkal áldásos esőt hozó passzát-szelekről, melyek olyan állandó természetűek, jóval kevesebbet szokás beszélni, mint a pár pillanat alatt egész vidékeken végig tomboló s mindent tönkretévő orkánokról.

Midőn olyan homály borítja hazánk népvándorlás-korabeli történetének nagy részét, valóban szerenéséseknek mondhatjuk magunkat, hogy a longobardok itt tartózkodásának rövid, de oly fontos idejéről két író, *Procopius* és *Paulus Diaconus* is tartott fenn részleteket. Amaz az eseményekhez, emez népe szívéhez állott közelebb. Amaz rövidebben, emez bővebben írt és azzal a szeretettel, mely Pannoniához ősei ott lakásának emlékezetével fűzte. Ennek köszönhette azt a frissiséget és közvetlenséget, melylyel népe hagyományait századok múlva is elbeszélni tudta.

És ez az oka, hogy midőn ez évben az olaszok megülik a longobardok történetírója halálának *ezerszázadik* évfordulóját, ebben az ünnepben a kolozsvári egyetem is részt vesz. Hiszen ha még oly kevésbé jövünk is számításba az egyetemes történelem művelői közt; sőt ha idegen nagy nemzetek tudósai még nemzetünket és hazánkat is a népek hamupüppökéi közé sorozzák, a kiknek alig van keresni valójuk az *egész* emberiség történetében, — mégis nem egy olyan pontja van az egyetemes történelemnek, a melyet kellő történelmi világtításba helyezni csak ennek a hazának területén lehet; mert ez a föld a rajta keresztül-kasúl járó népek műveltségének, vagy inkább barbárságának nem egy emlékét őrizte meg. Közéjük

tartoznak a longobardok is.¹ Igen rövid ugyan itt-tanyázásuk ideje, mindamellett éppen elegendő volt arra, hogy megdöntsének egy megalakulófélben levő tekintélyes birodalmat s megalakítani segítsenek egy másikat. De nemcsak a gepidáknak és avaroknak, hanem saját maguknak a longobardoknak történetére is némi világosságot vetnek a *hazai leletek*, ha nem rendszeres kutatásnak, hanem esetlegességnek köszönhetjük is egyiket-másikat; az pedig kétségtelen, hogy a *földrajzi*, különösen pedig *történetföldrajzi* problémákat, a mennyiben hazánk területére vonatkoznak, tényleg hazánk területén lehetne legbiztosabban megfejtetni. Talán akad sorainkban valaki, a ki ezek után behatóbban megvizsgálja azokat a helyeket, hová bennünket az ünnepelt krónikásnak néha csak sejtelemszerű adatai vezetnek; különösen itt, az erdélyi részekben, az *egykori Gepidiában*, melynek különállását, okulásúl az 1330 esztendő múlva is különállásról ábrándozók számára, éppen egy, az ő népének véréből való nép döntötte meg.

Az én feladatom a cividalei emlékünnepe küszöbén a longobardok magyar- és erdélyországi tartózkodása történetének egyszerű összefoglalására szorítkozik.²

II.

A longobardok és obiák hatezeren Marcus Aurelius idejében a markomann, vagy germán-szármát háború alkalmával (167—182.) keltek át a Dunán. Vindex lovas és gyalog serege azonban Candidus vezetése alatt visszavervén őket, a megrémült barbárok azonnal követeket küldtek Aelius Bassus pannoniai helytartóhoz. A követiséget, melyhez a támadásban részes minden nép egy-egy tagot adott, Ballomarius markomann király vezette és csakugyan megkötötte a békét, melynek megtartására valamennyien megesküdtek.³

Csupán magyar krónikák említik,⁴ hogy a longobardok egy

¹ A longobardok történetére vonatkozó bibliographia Dahnnál, Paulus Diaconus, I., XI—LVI. l.; azontúl (1876-tól) Jastrownál, Jahresberichten der Geschichtswissenschaft.

² Magának Paulus Diaconusnak életéről s irodalmi jelentőségéről a Századokban (1897. 483—494. l.) emlékeztem meg.

³ Petrus Magister in excerptis de legionibus, 24.

⁴ Kézai Simon mester Krónikája, II. fej. 3. §. Thuróczy Krón. I. 12. stb.

része Magyarország dunántúli dombos vidékein telepedett volna le. A XIII. századbeli Kézai Simon mester szerint a hunok vándorlása kezdetén „Pannoniát, Pamphiliát, Phrygiát, Macedoniát és Dalmatiát a *longobárd nemzetből* Sabaria (a mai Szombathely) városából származott *Macrinus*, hadviselésben tanult tetrarcha kormányozta, a ki „hallván, hogy a hunok a Tisza mellé telepedtek s országát napról-napra szaggatják, országa népével rájuk támadni félvén, követeket küldö a rómaiakhoz, hogy a hunok ellen hadi népet és segítséget kérjen, mert a rómaiak nevében parancsol vala az említett országokban“.¹

Azonban a történelem nem tud a longobárd *Macrinus*ról s a nyomban azután említett tárnokvölgyi esatáról, hol *Macrinus* és az „alemann“ *Theodorich* egyesült serege 210,000 embert vesztett volna ugyan, de visszaverték a hunokat; mint a hogy hallgat a *zeiselmauriról* is, hol a „longobárd“ helytartó elesett s *Theodorich* is halálosan megsebesült. Ez a chronologiai képtelenségekkel s költött nevekkal és eseményekkel megtöltött elbeszélés azonban csak mint középkori tudákos hagyomány érdemel figyelmet.

Mindenesetre van valami párhuzamosság a hunok és longobárdok honfoglalása közt. A longobárdok a hunokkal körülbelül egy időben kerestek hazát maguknak Európa közepén. Nagyban és egészben véve az Elbe-folyó völgyén fölfelé haladtak; azokat a vidékeket, hol időnkint nagyobb nyugvót tartottak, a történetkutatás főképen *Paulus Diaconus* adatainak alapján igyekezett megjelölni.²

Úgy látszik, a longobárdok vándorlásában ismétlődik, a mi a magyaroknak déloroszországi szállásaikból való kimozdulásait jellemzi,

¹ Kézai id. h. (Szabó Károly fordítása.)

² A régibb álláspontot képviselik: *Christius*, De rebus longobardicis commentariorum liber unus, quo migrationes et bella ejus populi ante expeditionem in Italiam continentur. (Lipesc, 1730.); és *Fein*, Entwurf zu einer Untersuchung der Heerzüge der Longobarden von der Elbe nach Schweden und von dannen mitten durch Teutschland bis in Ungarn (a hannoveri Gelehrten Anzeigenben, II. Druck, I. kötet, 16. l. Hannover, 1752.). Az újabb álláspontot kijelölik: *Virchow*, Der Weg der Longobarden. (Verhandl. der Gesellschaft für Anthropologie, 1888); *Platner*, Über die Art der Deutschen Völkerzüge zur Zeit der Wanderung (Forschungen zur deutschen Geschichte, 1880. XX.) és a magyar irodalomban *Borovszky*, A longobárdok vándorlása. (Századok, 1885. négy közlemény).

hogy minden tovább-vonulás kettős irányban történik. Legalább ez a legkönnyebb magyarázata annak, hogy aránylag rövid vonalon a longobardok olyan szállásokra jutnak, a hová útjuk fő irányához, az Elbe vonalához szigorúan ragaszkodva, alig juthattak volna el. Ilyen kitérés, midőn a brandenburgi lápos, ingoványos vidékről keletfelé tartottak, s az Oderán túl kerestek maguknak új hazát.

Eszteendő említeni alig lehet. De valamikor 410—420. körül történhetett, hogy az Odera mentén összeütköztek egy turáni népséggel, a *bolgárral*, mely mindenestre a hunok szövetségese volt. Sőt talán éppen a Magyarországon kevéssel azelőtt (379. után) alakult hun birodalom lovasainak az Elbe völgyéig való portyázása okozta, hogy a longobardok oldalt fordultak s kierőszakolván az Oderán való átkelést, a vandalog korábbi szállásait foglalták el. A vandalog főtömege ekkor ugyan már útban volt Spanyolországon át Afrika felé; egy része azonban hű maradt az Odera és Visztula közt levő hazájához. A longobardoknak az amazonok ellen nyert győzelme, melyről Paulus (I. 15.) beszél, a vandalog leverését jelenti; Paulus maga is figyelmeztet, hogy amazonokról ebben a korban már nem lehet beszélni. A longobardok itten, Anthaibban (talán Wandhaibban) egyideig nyugodtan tanyáztak, mikor egy éjszaka hirtelen rájuk ütöttek a *bolgárok*, nagy vérontást vittek végbe, Agelmund királyt megölték, egyetlen leányát pedig fogságba hűzolták.

Ezek a bolgárok voltak a hun birodalom legéjszaknyugatibb szövetségesei. Bolgárok állandóan sohasem laktak ugyan ezen a tájon, de hiszen a pusztai népek portyázó hadai eljutottak az ocean partjaira is, mindenütt vérrel jelölve útjokat. A Thietmár krónikájában említett Belegori elbemelléki helység neve szintén a bolgárok beütéseire emlékeztet.¹

A longobardok most *Lamissiót* választották királyukká. Olyan név, mely — úgy látszik — századokon át nem maradt közönyös Európa turáni népeire nézve. Hiszen kétségtelenül az ő származásának mondája éledt újra Magyarország egyik leghatalmasabb családjának, a Miczbán-családnak származása mondájában,² ha tagadhatatlanok

¹ L. erre nézve Sasinek V. Ferencznek és Gombos Albinnak Paulus Diaconusról írt tanulmányomra tett megjegyzéseit is, Századok, 1898. 168—9. és 361—3. l.

² Az erre vonatkozó irodalmat közöltem: Pallas Lexikona, XII. 624.

is az eltérések. Például, hogy a longobard monda szerint a tóba dobott hét fiú közül Agelmund csak Lamissiót, a magyar monda szerint pedig az anya bűnére rájött apa valamennyit fölnevelte. Lamissio a maga nevelő apja, Agelmund, halálának megboszulására lelkesítette népét. Az első összeütközés után a longobardok megszaladtak ugyan, beszédével azonban újból feltüzeltelte és győzelemre vezette őket.

A bolgárokkal való első diadalmas mérkőzésük új, nagy hadivállalatokra adott kedvet és ösztönt. De majdnem harmadfélszázadnak kellett odáig eltelnie, míg Alzeko bolgár herezeg önként megjelent Grimuald longobard király előtt, hogy országában, Italiában kérjen magának s népének befogadtatást. Ezek azok, kik a beneventumi herezetségben, Sepianum, Bovianum, Isernia s más elhagyott városokban telepedtek le s kik megtanúltak ugyan latinúl, de még a VIII. század végén sem felejtették el saját anyanyelvüket.

A bolgárokkal való első érintkezés vezette be a longobardoknak a turániakkal való összeköttetéseit. A hun birodalom Attila korában nemesak elérte, hanem át is lépte az Elbe folyam középső és felső szakaszát s így a longobardok sem menekülhettek hatása alól. Mindamellett csak föltevés, hogy a hunok seregében longobardok is szolgáltak; és alig van egyéb alapja Jordanes azon állításánál (53. fejezet), hogy 462-ben Attila fia, Dinzio (Dengizik) a pannoniai Bassiana (a mai Szabács) város határait oly sereggel pusztította, melyben bardok is voltak.¹ Pedig Attila a Nibelung-ének szerint is tizenkét koronát, harmincz királyságot ajánlt fel a burgund Krimhildának; hiszen „hatalma a Dunától a Rhôneig s Rajnáig ér; az Elbétől a tengerig nines oly hatalmas király“.

S a mint arra hatottak a hunok, hogy 375. táján honfoglalásukkal hullámvásba hozván Közép-Európa germánjait, az Elbén fölfelé-haladásra készítették a longobardokat, nem is egy század múlva birodalmuk bukásával ismét továbbvándorlásra ösztönözték őket. Ha a keleti gótok, herulok, rugok és svévek a Vereczkeihágótól a Kárpátoknak és az Alpok utolsó dombjainak tövében úgy helyezkedtek el, hogy megszállva tartsák a természettől a Po felé mutatott irányt, a longobardoknak viszont az Elbe völgyéből kilépve,

¹ Sidonius Apollinaris Panegyricusa Avitus császárhoz. (319. v.) Csakhogy e „bardores“ ugorok. Kuun, *Relationes*, I, 16—17.

már a Dunát kellett figyelemmel kísérniök, mely ezt az irányt keresztezte.

Bainaibból — Paulus Banthaibjából — vagyis a bójok földéről, a Szudeták sziklabástyái mögül nézték már azt a felfordulást, melyet Attila halála (453) Közép-Európában okozott. Nagyon erős lehetett rájuk nézve a kísértés, hogy az Elbe és Moldva forrásvidékeiről a Duna nyílt völgyébe lépjenek ki, de erre csak akkor gondolhattak, mikor Odoakar, Itália királya véget vetett saját hazája, Rugiland függetlenségének s 488-ban lakosainak nagyobb részét az Itáliába való áttelepedésre kényszerítette. A longobardok nem adták ugyan föl a Szudeták vidékét, s királyaik főszállása egyideig még továbbra is Csehország maradt, hol palotát is építettek királyaiknak, de hozzáfoglalták most már Klaffó király vezetése alatt a Duna mellékét, Rugilandnak legalább is Linztől Bécsig terjedő részét. Mindenesetre elég idejök maradt reá, hogy fölvegyék itt az arianus kereszténységet.

A heruloknak azonban, kik körülbelül 480 óta a Kis-Magyar-Alföldön, a Duna partjain laktak, sehogysem tetszett ez az új szomszédság; 505. táján tehát rájuk ütöttek, Rugilandból kiszorították és adófizetésre kényszerítették őket. Olyanformán képzelhetjük a dolgot — mert Paulus Diaconus és Procopius nyomán csak sejtelmekről lehet szó, nem bizonyosságról, — hogy a herulok Magyarországhoz esatolták a mai Alsó-Ausztriának a Dunától délre eső összes vidékeit, a longobardokat pedig a Morva mezejére, s onnan éjszakfelé körülbelül Olmützig hajtották. A longobardok Dévénytól — a torkolattól — Olmütz tájáig a Morva mindkét partján valószínűleg már korábban is, talán még 491-ben letelepedtek. Ez az a campus patens, az a nyílt mező, melyet — Paulus (I. 20.) szerint — barbár nyelven *feldnek* neveznek.¹ A feld vagy — magyarosan — föld pedig átterjed már Magyarországba is, a Kis-Kárpátokig, hol Pozsony- és Nyitravármegyék legnyugatibb vidékeit foglalja magában egészen Szakolezáig, illetőleg a Miavka torkolatáig. A Rudava és Miava patakok völgyei vezettek a Kis-Kárpátok hágóihoz, a hegy-

¹ A Tisza vidéke, melyre Abel (Paulus könyveihez írt függelékében) gondol, már csak azért sem lehet, mert a longobardoknak ekkor a herulok földén keresztül kellett volna menekülniök. De meg a longobardok főtömege különben is Csehországban maradt s ez és a megvert sereg csakis a Morvamezőn élhetett egymással összeköttetésben.

ség déli kezdetén pedig a Duna mellett Dévény és Pozsony közt oly könnyen védhető szoros nyílt a Kis-Alföldre. A herulok tehát, kiket a Vág völgye felé a Kis-Kárpátok választottak el a longobardoktól, sokkal biztosabban érezhették magukat, mint azelőtt, mikor a Lajta völgye felől bármely pillanatban ki lehettek téve a longobardok részéről való meglepetésnek.

Három esztendeig nem is bántották őket s a különben is békeszerető *Rodulf* herul király csak 508-ban támadt reájuk.¹ Az ok kiesinyes volt. A longobardok híven megfizették adójukat, a melynek átvételére (Paulus szerint a szerződés megújítására) Rodulf saját öcsését küldte *Tato* longobárd királyhoz. A longobard király húga Rometrud és a herul királyfi azonban évődés közben komolyan összeszólalkoztak s a nő vendégség közben orvúl leszúratta a királyfit. Rodulf, kit tétlenségéért alattvalói eddig is gyaláztak, bosszúra gerjedve most háromszor is visszaútasította a longobardok engesztelő követeit s háborút izent.

Valószínű, hogy seregét megosztva, az egyiket a Duna és Morva balparti szorosán, a másikat a pozsony-marcheggi mai vasút hágóján át vezette a stomfai síkra, körülbelül azon az úton, melyen 770 esztendő múlva Kun László nyomult Ottokár ellen. A defilé-harcnak ez még mindig kisebb kockázatával járt, mintha valahol Haimburg és Bécs közt a Dunán keresztül az ellenség szemeláttára kelt volna át. Az összeütközés, mint Paulus világosan mondja, *a síkságon* (in campis patentibus) történt; alkalmasint az osztrák parton, mert a haditörténelem tanúskodása szerint a Magyarország felől jövő támadásokat rendszeren a Morva jobb partján várták be: Marcheggnél, Stillfriednél vagy Dürnkrutnál. Most valószínűleg mindjárt a Morván való átkelés helyén, Marcheggnél csaptak össze; mert oly sík volt a hely, hogy a táborában kockázó herul király fára mászatott egy embert, a ki őt a csata fordulóitairól értesítse. A csata junius elején történhetett, mert a len zölden hullámozott, maguk a herulok pedig már elég melegenek találták az időt, hogy meztelenül induljanak a csatába. A herulok feje fölött fehér átlátszó felleg, a longobardok fölött pedig nehéz fekete felhő lebegett. Úgy látszik tehát, hogy a longobardok nyugaton, a dombvidék aljában álltak,

¹ Az évre nézve Wiese, Die älteste Gesch. der Long. Halle, 1877. 43. l.

a herulok pedig a felhőképződésnek kevésbé kedvező sikság közepén. Ezt bizonyítja, hogy a fán vigyázó ember a herul királyt csak akkor figyelmeztette serege bomlására, mikor már többé nem menekülhetett.

A nem remélt fordulat oly zavarba hozta a herulokat, hogy a Morvának nézték a hullámzó zöld lenvetést és neki fohászkodtak, hogy átússzanak rajta. A bukás keservéhez tehát még a nevetségesség is járult, mert a longobardok kedvökre vagdalhatták a kiterjesztett karokkal úszni kívánókat. Az adoma első részére vezethető vissza a hét svábbal való ismeretes évelődés. És a hagyomány frissességét bizonyítja, hogy maig forgalomban levő adoma keletkezett a lenn koczázó király s a fán kémkedő herul között folyt beszélgetésből.¹ „Jaj herulok népe — kiáltott a futás híréért fejvesztéssel fenyegetett ör — az egek urának milyen haragját vontad magadra!“ „Talán futnak heruljaim?“ riadt reá ura. „Nem én mondtam, de magad mondtad ezt, királyom!“ felelt a szolga.

Ez a két adoma az utolsó herul király és népe magyarországi uralmának gyászbeszéde. Rodulf elesett s a győztesek kezébe került sisakja és zászlója, a bandum, melynek neve, banderiumra bővülve, utóbb nagyjelentőségre tett szert a magyar haditörténetben. Tökéletes vereségök után most már a herulok nem maradhattak a longobardok szomszédai.² Nyakrafőre menekültek szállásaikra, Rugilandba, a honnan azonban csakhamar tovább űzte őket az éhség, az inség; a Kis-Alföldön sem érezték magukat többé biztonságban. Harmincesztendei tanyázásuk után tehát összeszedvén sátorfáikat, a mi elég könnyen mehetett a világ emez egyik legtöbbit kóborló népénél, a Nagy-Alföld felé vonultak és letelepedő helyet, jó szomszédságot kértek a gepidáktól. A gepidák ezt nem tagadták meg, azután azonban annyit zaklatták őket, elrabolván feleségeiket, barmaikat, értékesebb dolgaikat, mintha mindenképpen háborút akarnának. A türelmét vesztett nép tehát átkelt a Dunán s most Anastasios kelet-római császártól (491—518.) kért és nyert befogadtatást Illyricumban (512). Az erőszakos barbárokat azonban nemsokára fegyverrel kellett hódolatra szorítnia; azután sem alkalmazta őket sem hadi szolgálatra, sem hivatalokra.³

¹ Grimm 149. sz. meséje.

² A hadjárat Procopiusnál, De bello Gothico, II. 14. Paulatnál I. 20. Marcellus comes Zeusnál. Die Deutschen, 481.

³ Procopiusnál, II. 14.

A herulok másik része a morvamezei csata után arra a csodálatos elhatározásra jutott, hogy az őshazába tér vissza; ennek a halandjai azonban még akkor sem tartoznának reánk, ha részleteit módunk lenne megismerni. A morvamezei csatának főeredménye a herulok részére az, hogy oda kellett hagynia s a longobardok részére, hogy maga előtt nyitva találta a mai Magyarországot.

Kétségkívül üldözte is Tato a menekülő herulokat s háborgatta őket szállásaikon. Nem lehetetlen, hogy a Kis-Magyar-Alföld déli részén levő Tata vagy Totis voltakép a győztes longobard király nevét viseli; s talán úgy kell érteni a gothai kéziratban említett visszavándorlást, hogy az üldözést követő portyázás után 510-ben erről a tájról tértek vissza a mezőségre.¹ Annyi bizonyos, hogy a morvamezei csata után csak 38 esztendővel szánta el magát Tato harmadik utóda, hogy a mai Magyarország területén keressen hazát.

A győztes lethingek (Latingok) különben, hogy a longobardok uralkodó családját nevezték, családi összeköttetéseket kerestek a mai Magyarország területén tanyázó germán népekkel. Tato unoka-öccsének és gyilkosának, *Wachonak* ugyanis második felesége a *gepida* király leánya, *Ostrogotho*,² a harmadik pedig a legyőzött *herul* király leánya, *Salinga* volt. A gepidák a Tiszántúl s a délkeleti Felföldön, a herulok még valahol a Duna-Tisza között tanyáztak s az utóbbiakra nézve talán némileg vigasz és békülés jele kívánt lenni, hogy az új király választása éppen az elűzött királyi

¹ A *historia longobardorum codicis gothani* (Monum. Germ. Hannover, 1878. 8.1) szerint Oshországot elfoglalván, mégis jobb hazát kerestek. Átkeltek Thracia tartományba „in Pannoniae urbis patriam suam haereditatem affligerunt“, az avarokkal sokáig hevesen harczolván, Pannoniát elfoglalták, majd pedig velök szövetkezvén, 22 esztendeig laktak ott. Csak akkor hagyták azt oda, mikor Odoakar fogságba hurczolta a rugiaiakat, kiknek földét most ők szállták meg s több esztendeig laktak ott. Tatonak az idejében azután „*redierunt* Longobardi in campis filda“, hol három évig laktak és csak ezután támadták és verték meg a herulok utolsó királyát. E szerint a longobardok már 488—510 ig laktak volna a mai Magyarországon, a mi geographiai és chronologiai tekintetben egyaránt képtelenségnek látszik még akkor is, ha *Tracia* helyett *Ticiat* lehetne olvasni. Ebben az időben a gót Nagy Theodorich uralma Pannoniára is kiterjedt s a Dráva és Száva között folyton harczoltak a gepidákkal, kik már megvetették lábukat Sirmiumban és Singidunumban.

² Sokféleképen elferdített nevéből l. Dahn, *Urgesch. d. germ. Völker*, II. 572.

család egyik leányára esett. Ez a házasság, úgy látszik a morvamezei csata után 1—2 esztendővel történt. *Wacho* (*Wakes*) csak úgy tehette a maga utódává a harmadik házasságából született *Walther*t (*Waltarát*, görögösen *Waldarost*), ha megfosztja a trónhoz való jogától unokaöcsesét, *Risiulf*ot. Valami bűn miatt vádat emelt tehát ellene és száműzette. *Risiulf* a warnokhoz menekült, kiket elbemelléki szállásaikon 512-ben az őshazába visszabujdosó herulok is útbaejtettek.¹ *Wacho* azonban megvesztegette a warnokat, kik agyonütötték a hontalan királyfit. Otthon maradt két fia közül az egyik csakhamar valamely betegség áldozata lett; a másik azonban, *Hildechis* vagy *Ildigis* (*Ildigisal*), atyjánál merészebb, atyja és nagyatyja halálának megboszulására fegyvert ragadt. Megveretve a szlávokhoz, majd ezek egy részével együtt a gepidákhoz futott, kik meg is ígérték, hogy segíteni fogják trónja visszaszerzésében.² A krónikairó szerint ez adott alkalmat a gepidák és a longobardok közt való ellenségeskedésre, mely a gepidák bukásával végződött.

Wacho főhadiszállása még mindig a mai Csehországban volt, országát azonban már a mai Magyarország felé is terjesztette. *Paulus* elbeszélvén, hogy *Hildechis* a gepidákhoz menekült, megjegyzi, hogy *Wacho* ugyanakkor rontott a *svávokra*. A svávok vagy svévek ekkor tájban, úgy látszik, a Vág és Ipoly közt tanyáztak. Régóta szövetségben éltek a gepidákkal és a rugiakkal. Az árpádkori magyar oklevelek többször az osztrákokat nevezték svéveknek. El-elkóboroltak az ő területükre, sőt a Dunántúlon át Dalmáciába is. A keleti gótokat részben az ő portyázásaik kedvetlenítették el annyira, hogy odahagyták Pannoniát s Italia felé költöztek. Kétségkívül nyitva állt tehát a svévek előtt a dunántúli dombos vidék, de főtanájuk mégis a Vág és Ipoly közt lehetett, honnan a Nagy-Alföldre is könnyen elkalandozhattak s mint jó lovasok, jó nyilasok, el-elhajtották a Csörsz árján túl talált gulyákat, méneseket. A rugiak megveretése után ők voltak a gepidák legtermészetesebb szövetségesei a longobardok ellen; s ők lettek a szövetség első áldozatai, midőn *Wacho* a menekülő *Hildechis* után sietett.

¹ Procopius. II. 15. III. 35.

² U. o. III. 35, IV. 27.; Menander Protektor 24.; Theophylaktos Smokatta VI. 10, 8; 2, 4; 8, 13. *Paulus* I. 20. *Hildechis*t *Tato* fiának mondja.

Magának ez uralkodásnak természetéről nincsenek adataink s nincsenek a hódítás határaitól sem. A longobard birodalom súlypontja még mindenestre a Szudeták közt volt, arra pedig nincs példa a történelemben, hogy onnan egy magyarországi területet tartósan kormányozni lehessen. Szvatopluk, majd Ottokár jóval későbbi ilyes kísérlete mindenestre megghiúsult. Ennek a hódításnak műveltségtörténeti jelentősége is alig lehetett. A svév törzsi kvádok pénzeit ezekről a vidékekről ismerjük ugyan,¹ de longobárd korszakukból egyáltalán nincsenek emlékeink.

Talán igazsága is van a nagynevű Ipolyinak, midőn Besztercebánya, a Garamvidék legjelesebb városa műveltségének kezdeteiről írván,² bátran elhagyta mindazt, mit ezekről régebben Lazius és Bél Mátyás, Timon és az ő korában Kachelmann „nem kisebb elmésséggel mint valószínűtlenséggel meséltek“: egymást másolgatván mindenben, midőn a metanasta jászokról, az autochton sarmata szlávokról, vagy éppen a svév-kvádokról és gepida-gótokról mint azon hely és vidék legrégebb lakosairól beszéltek. „Kik pedig azt valószínűleg sohasem lakták és soha nem is látták“. A *lovas* svévek nem hatoltak fel olyan messzire a *hegyek* közé s oda a longobardok sem követték őket. A germán és szláv telepítések azon a tájon többnyire későbbiek, mint ezt nemcsak a leletek, hanem nyelvészeti okok is bizonyítani látszanak. A körmöczbányai sziklafeliratokról pedig, a melyek vagy a vandal silingok, vagy talán Wacho longobárd király harmadik felesége, Salinga népének eljövetelét *szláv* nyelven hirdetnék, kitűnt, hogy nem valódiak s hogy fölfedeztetésök előtt alig egy évtizeddel készültek.

III.

A keletrómai birodalomra nézve sohasem lehetett közönyös, a *barbár népek* hogyan helyezkednek el a Száva és az Alsó-Duna vonalától éjszakra. Oly hagyományos a régi római birodalmi kapcsolat elve, hogy a nagy Mánuel még a XII. században sem képes szakítani vele; pedig akkor már igazán egységes és megszilárdult, az akkori Európa viszonyait tekintve, modernnek mondható állam

¹ Neueck, Archaeol. Értesítő; új folyam III.

² Ipolyi a Századokban, 1868., 528—9.

működött azon a területen. Annál égetőbb szükség volt a VI. században, hogy a kelet-római birodalom éber figyelemmel kísérje a Pannoniában és Dáciaiban végbemenő változásokat. Igaz, hogy ezek szinte szédületes gyorsasággal következtek egymásra s kifáraszthatták a legfeszültebb figyelmet is.

Az adott helyzet az volt, hogy Gepidiában, Erdély s a Tiszántúl területén oly germán állam alakult, mely veszedelmesen nagy hajlandóságot mutatott a mai Magyarország egész földjének megszállására. Nyugati-Magyarországot régi jogainak alapján Kelet-Róma követelte magának, de erőtlen volt annak megszállására, a nélkül, hogy hajlandó lett volna sorsára hagyni. A longobardok már ott kalandoztak Pannonia éjszaki részén: Rugiland az övék volt, a Kis-Alföld déli oldalát a magukénak tekinthették. A Száva—Dráva közének nagyobbik részén gepidák uralkodtak. A közbeeső dunántúli dombosvidék a keleti gótok kitakarodása után jóformán a „senki földje“ volt. A régi római és kelta lakosok germán, kivált keleti gót elemek maradékaival gyarapodva, nagy megadással várták jövőző gazdájukat. Teljes bizonytalanság uralkodott ezen a területen; de a kelet-római birodalom sohasem tévesztette szemelől, hogy *neki* s nem a bizonytalanságnak kell uralkodnia; vagy legalább kijelölnie, hogy az ő nevében ki uralkodjék.

Világos, hogy nem a még alig ösmert erejű longobard néptől tartott; hiszen az nem mutatott komoly szándékot, hogy kiszálljon a Szudeták fellegrárából. A Morvamezőn s a Kis-Magyar-Alföldön való megjelenései csak portyázás-számba mentek, a mi nélkül félnomád népet elképzelni is bajos lehetett. A markomann-hagyományok megújításának a körülmények különben sem igen látszottak kedvezni. Ellenben a *gepidák* nagyon erős történeti öntudattal megáldva vagy megverve léptek föl. Már a Krisztus előtti korban körülbelül ott laktak a *sigipetek*, vagy, a hogy egy kis etymológiával értésünkre adják, a sig-gipidek, a győzelmes gepidák, a hol a géták, vagyis a gótok laktak. Jornandes a gepidákat s a gótokat közös eredetűeknek mondja. Vándorlásaik közben mindig egymás szomszédságában maradtak. Magyarország északkeleti részében telepedtek meg ugyanakkor, mikor a gótok a délnyugati dombos vidéket szállották meg. Nemsokára mindakét nép behódolt a hunoknak s résztvett harezaikban. Attila halála után a magyar hagyományok szerint a hunok Attila egyik fiát, Csabát, az idegen népek a német Krim-

hildától született másik fiát, Aladárt „akarták vala Attila után királylyá tenni“. Az Aladár nevet azonban csak a magyar mondák ősmérik; külföldi források nem tudnak Attila ilyen nevű fiáról. Ellenben ősmérik Ardarikot, a gepidák királyát, ki a leigázott népek szabadságharczának élére állt. Az ő neve lappanghat a magyaros Aladár névben, a mely különben még Mátyás király idejében is testőrt jelent. Ardarik húga különben is felesége volt Attilának s tőle született Geism (Giesmos, talán Geisa, Géza), ki a hunok veresége után csakugyan nagybátyjához, Ardarikhoz menekült Gepidába. A magyar monda tehát nem téved egészen, midőn a hunok testvérharczáról beszél. A döntő esata a Nedao vagy Netad folyónál történt;¹ a magyar krónikás² szerint Sicambriánál, vagyis Ó-Budánál két álló hétig tartott s azt „maig“, tehát körülbelül 1282-ig, Krimhild esatájának nevezik.³ Szerinte ez ütközetben „annyi vér ömlött, hogy ha a németek szőgyenből nem titkolnák és tisztán meg akarnák vallani, a Duna vizét néhány nap sem ember, sem barom nem ihatta, minthogy Sicambriától Potentia városáig vérrel volt áradva“. E szerint a Netad vagy Nedao pannóniai folyó, melynek fekvéséről annyit vitatkoztak, nem lehet más, mint a Vörösvári-patak, mely Ó-Buda (még 458-ban is Acincum) északkeleti részén Filitori-árok néven szakad a Dunába.

Ennek a esatának a hun birodalom germánjaira nézve nagyobb következesei voltak, mint a lipeseinek vagy a waterlooinak a modern németekre. A hunok nemesak világbirodalmukat, hanem eddigi hazájukat is elvesztették. A *gepidák* most odahagyták a Hernád völgyét, csak kis töredékek maradt meg a Szepességben⁴ s Marcianus kelet-római császárnak (450—7.) sem volt kifogása az ellen, hogy a Tisza vidékére s Erdélybe a régi Dacia fővárosába telepedjenek át. Attila egyik fia, Geism, népével együtt Ardarik királyhoz Gepidiába menekült⁵ s így mindenesetre van valami alapja a

¹ Jordanes, De rebus Geticis, 50.

² Kézai Simon mester, IV. fejt. 5. §.

³ A budapestvidéki Crumerum helynévnek valószínűleg semmi köze sincs a Krimhild névhez; de van a középkorban ősméretes Krimhild fürdőjének.

⁴ Legalább ezt vitatja Obermüller (Die Zips und die alten Gepiden).

⁵ Jordanes, 50—1. Theophanes Chronogr. 185. Geism fiának Mundonak regényes története Thierrynél. Attila fiai, 46—51.

világirodalomban is annak a magyar mondának, hogy a hunok egy töredéke Erdélyben (a Székelyföldön) telepedett le.

Ha nem tudnók, hogy Erdély latin neve Transsylvania az ősi Erdőelve elnevezésnek felel meg, kísértésbe jönnénk Erdélyt az Ardarik névből származtatni s Erdély heros eponymosának Ardarikot tartani.¹ Ők maguk, vagy inkább ismertetőik, *Gepidiának* nevezték az új hazát, hol szokott módon megfizettették magukat, hogy a kelet-római határokon túl ne törjenek s nem egyszer segítették is a császárokat más barbárok ellen.

Merészet és nagyot gondoltak azonban, mikor Theodorikkal a gótok Itáliába vonultak Pannoniából. El kell ösmernünk, hogy nagyon természetes volt az eszök járása, mikor a megüresedett Pannoniát a szomszédság jogán maguknak követelték; és hogy nagyon logikusan jártak el, mikor először is a Szerémséget akarták biztosítani Singidunum (Belgrád) és Sirmium (Mitrovicz) elfoglalásával; mert hiszen délről várhatták magukra a legerősebb támadást, okuk lévén föltenni, hogy ilyes terjeszkedést a görög császárság még szövetségeseinek vagy inkább segítőinek sem enged meg. S a görögök, kik idáig is csak erejük szétforgácsolt volta következtében túrték a gepidákat a Dunától éjszakra, nem akarhatták könnyedén kezökre juttatni a vonal meghosszabítását, a Szávától éjszakra eső részt is. A római birodalomnak még diesősége és hatalma tetőpontján is Traján észére és szerencséjére volt szüksége, hogy megtörje egy Decebal daciai hatalmát; a meggyöngült keletrómai birodalomra nézve mennyivel nagyobb veszedelmet jelenthetett egy legalább is két akkora területű hatalom! Ösmerni tanúlván, mit jelent az egységes hatalom *hun* kiadásban, azt az egységet nem-igen lehetett hajlandó *germán* változatban megösmerni.

A gepidák terjeszkedése kétféle védelemre bírta Justinianust. Az egyik abban állt, hogy Alsó- és Felső-Moesia elpusztult erősségeit Novae és Singidunum közt újjraépíttette, Traján aldunai hídjának védelmére új erősséget emelt, a melyet feleségről Theodora tornyának nevezett el s a Duna és Haemus közt néhány nyílt várost

¹ Wolff (Zur Etymologie Siebenbürgischer Fluss- und Bachnamen. Archiv des Ver. f. sieb. Landesk. XVII. 504) azt gyanítja, hogy a régi Ardelion (Ardial, Erdély) elnevezésnek nagyon hasonló jelentése volt, mint az Ammianus Marcellinusnál említett Caucalandnak.

is fallal vagy palánkkal köríttetett, hogy veszedelem idején a nép tudjon hová menekülni.¹

A másik az volt, hogy a gepidák kiterjeszkedését más germán népek dédelgetésével akarta bajosabbá, vagy épen lehetetlenné tenni. Mialatt az Alsó-Dunát Singidunumig (Belgrádig) a heruloknak kell vala védniök, a Szerémséget semmiesetre sem akarta átengedni önző szövetségeseinek, a gepidáknak s a Drávától éjszakra eső vonal védelmét ellenlábasaikra, a longobardokra kívánta bízni. A régi római elv ez, a „divide et impera“ elve; a három ellenséget egymásra zúdíítani, ha mindahárom az ő szövetségese is. Annál jobb reá nézve, ha összetörik egymást.

Igy történt, hogy Justinianus már 534-ben felmondta az évi segélyösszeget a gepidáknak s ugyanazt a longobard királynak ajánlotta fel, fölhatalmazván őt Pannonia megszállására is. Még nagyobb lett Kelet-Róma veszedelme, midőn a gepidák a következő évben már Sirmiumot is megszállták s a Szerémséget hódoltatni kezdték. A longobardok ezek után teljesítették Justinianus kívánságának egyik részét s az 537. évben már egészen a Száváig kalandoztak. A longobard-görög szövetségről még semmit sem tudva, *Vitiges* gót király, ki Ravennában Belizár támadásától tartott, 539-ben követeket küldött Wachohoz, nagy pénzigérekkel ösztönözvén, hogy vele szövetkezzék. Követei csak most tudták meg, hogy a longobardok immár szoros szövetségben élnek a görögökkel. A longobardokban azonban volt annyi óvatosság, hogy nem szállották meg addig állandóan Pannoniát, mely részben a keleti gótok tartománya volt, míg el nem dől, Italia a gótoké marad-e, vagy Justinianushoz kerül vissza.

Mindenesetre sajtáságos politika volt Justinianustól, hogy egymásután több germán államalkotást megdöntvén s most épen a keleti gótok lecsöndesítésével bajlódván, Pannoniában azért pártolja az egyik germán-állam szervezkedését, hogy lehetetlenné tegye vele a másikat. Mindez csak úgy érthető igazán, ha arra gondolunk, hogy eselszövényével csupán időhaladékot akart nyerni s hogy, ha már a Duna vonalánál nem kerülheti el a germán szomszédságot, legalább megbízhatóbb szövetségest válaszszon magának: két rosz közül a kisebbiket. A gepidáknak különben sem bocsáthatta meg, hogy szövetséges czímökkel visszaélve, a szlávokkal, frankokkal titkon

¹ Procopius, De aedificiis, IV. 6.

egyetértettek, berohanásaikban résztvettek, Sirmiumot megszállották s a Dráva—Száva között a hódoltatást folytatták. Pedig Julius Caesartól és Augustus Octavianustól Manuelig a rómaiak mindig ezt a vidéket tekintették a mai Magyarország kulesának.

A longobardok a legrakonezátlanabb germánok hírében álltak ugyan, de hiszen Justinianus nem hihette, hogy magával Kelet-Rómával közvetlenül érintkezhessenek; mert ha maga komoly ellenségnek tartotta a gepidákat, föl kellett tennie, hogy ezek a longobardoknak nem engedik át egykönnyen a vezérszerepet és kedvükért nem mozdítanak le Magyarországot egyesítéséről. Másrészt a gepidák közt élt Hildechis, ki magát a longobárd királyi szék törvényes örökösének tartotta s kinek azért nagyon is érdekében állt, hogy a gepidák meg ne béküljenek a longobardok mostani királyi házával. Különben is meghalt Wacho, sőt aránylag rövid idő múlva kiskorú fia, Walther is; és Hildechis nem nézhette közönyösen, hogy most ennek a gyámja, a Gausok házából való *Audoín* tolta föl magát királyúl. A longobardok egy része szintén őt óhajtotta királyúl s a gepidiai menekültnek már háromszáz longobard kísérője akadt. *Turisin* (Thoriswinth) gepida király szintén pártját fogta s ugyanakkor, mikor az ő lelkét hasonló bűn nyomta Ostrogotha háttérbe szorítása miatt, felszólította a longobardokat, hogy ösmerjék el királyuknak Hildechist, kit az uralkodás törvényesen illet.

Erről azonban *Audoín* hallani sem akart s kikerülhetetlennek látván a háborút, biztosítani törekedett a maga részére Justinianus pártfogását. Így történt, hogy a longobardok kétségkívül a császár újabb felszólítására, most már igénybe vették az 534. évi meghívást. Justinianus átengedte nekik Pannónia erősségeit és egyéb helységeit, azonkívül pénzzel is bőven ellátta őket; miért is odahagyva Csehországot, *Audoín* vezetése alatt 546-ban „a Duna tulsó partjára“, a dunántúli dombos vidékre költöztek át, „a gepidáktól nem messze“ telepedvén meg.¹

¹ Sigebert Gemblacensis chronographiája Struvius, *Rerum Germ. Scriptores*, 732. 1.) 526-ra teszi a Thurismund és *Audoín* közt vívott csatát és 527-re a longobardoknak Pannoniába való költözését, a Pannoniából való kiköltözés évétől Paulus nyomán (II. 7.) 42 esztendővel számítván visszafelé. Procopius (*De bello Goth.* III. 33.) Zeuss nyomán 474. 1.) szintén 527-re, Justinianus uralkodásának elejére teszi a longobardoknak a Dunán való átkelését; de már Stritter (*Memoriae populorum*, I. 397.) éppen Procopius nyomán 549-et (helyesebben

IV.

Pannoniában az új lakosok többnyire csak romokat, a háborúk és kórságok következtében nagyon megritkult lakosságot találtak.² Ez lehet az oka, hogy mindjárt megérkezésök után becsaptak Dalmáciába s Illyrieumba, egészen Epidamnusig pusztítottak és sok rabot, zsákmányt ejtettek. A rabok közül néhányan visszaszöktek ugyan, de ezeket visszakövetelték s vissza is kapták új szövetségeseiktől, a kelet-rómaiaktól, ha mindjárt szüleik kebléről kellett is elrángatni a szerenesétlen menekülteket. Esztelen vakmerőségek — ahogy a gepidák nemsokára vádaskodtak Justinianusnál — valóban arra készítette őket, hogy nekirontsanak mindenkinek, a ki feléjük közelít.

Mikor azonban a gepidákkal való bonyodalom mind fenyegetőbb jelleget öltött, Audoin abbahagyta a rablókalandozásokat és azonnal követeket küldött Justinianushoz. Figyelmeztette, a gepidák mily „ostobán szemtelenek“, a szolgálat ürügye alatt mennyi kárt tettek birodalmának s hogy most egyenesen Pannoniát akarják meghódítani; figyelmeztette, hogy ők, a longobardok már készen állnak a gepidák ellen s tovább a császár se higgyen ámitásaiknak. A longobardok és rómaiak csak azért is egyesüljenek a gepidák ellen, mert ezek arianusok, ők pedig katolikusok.

Justinianus másnap a gepidák követeit fogadta. A két nép követei úgy vártak döntésre, mint századok múlva a magyar király és erdélyi fejedelem követei szintén Bizáncban, a szultán előtt. A gepidák eszébe juttatták a császárnak, hogy ők régi szövetségesei, számra és vitézségre nézve különbek s bölcsőbbek és hatalmasabbak a longobardoknál. Segítséget vagy legalább semlegességet kértek tőle velük való ügyük elintézésében.¹

A császár azonban több napi gondolkozás után a longobardok

548-at) fogadta el a beköltözés évéül. Waitz (Monum. Germ. Script. Rerum Longob. 4.) Bethmann javítása nyomán Paulusnak azt az adatát, hogy a longobardok 42 évig laktak Pannoniában, 22-re javítva s így 568-tól 22-t visszafelé számítva, 546-ot fogadja el a longobardok beköltözésének idejéül. Salamon (Budapest tört. II. 40.), Borovszky (Századok, 1885. 725.) ez évszámot nálunk is elfogadta, Nagy Géza azonban (Szilágyi, M. Nemz. Tört. I. k., CCCXXVI. l.) az első betörés (537.) évét fogadja el egyúttal a honfoglalás évéül.

² Procopius, Hist. Arcana, 108.

¹ Procopius, Bellum Gothicum, II. 22. A követek beszédei u.-o. 34. Magyarul Thierry-nél, Attila fiai, 101—106.

kérését teljesítette; *Constantianus*, *Buza* (Buzes) és *Aratio* parancsnoksága alatt tízezer lovast és *Filemuth* vezetése alatt 1500 herult küldött támogatásukra.

Az alduinai *herulok* egyszer, „mint mondják“,¹ csak azért ütöttek agyon királyukat, hogy lássák, mint megy a dolog király nélkül; máskor meg egyszerre kértek királyt Skandináviából is, Bizánzból is; és nagy gyönyörűséggel nézték, miként veri ki egyik a másikat. Most azonban a skandináviai *Todasios* pártján levők épen attól tartottak, hogy *Filemuth* 1500 herulja s a görög sereg *Suartuát* jön visszahelyezni; ők maguk tehát a gepidákhoz csatlakozva, árulóknak tekintették *Filemuth*eket, megtámadták őket, a csatában azonban vereséget szenvedtek.

A gepidák még nem lévén készen a kettős küzdelemre, fegyverszünetet ajánlottak, mit a longobardok mindamellett is elfogadtak, hogy — régi germán lovagias szokás szerint — már az ütközet helyét és idejét is kitűzték.

Justinianus csaknem egyszerre értesült erről, csapatainak a herulokon nyert győzelméről s vezéreinek azon aggodalmáról, hogy a gepidák és herulok, sőt oly hamar megbízhatatlanoknak talált új szövetségesei, a longobardok is egyesülten ronthatnak Illyrieumra. Annál jobban megvigasztalódott tehát, midőn megtudta, hogy *Audoin* a békét *Hildechis* kiadatásához kötötte s hogy ezt a gepidák nem teljesíthetvén, a longobard trónkövetelő a szlávokhoz futott. Most már a fegyverszünet lejártával csakugyan kitört a háború a longobardok és gepidák közt. A mikor azonban a két sereg már szemben állt egymással, „minden különösebb ok nélkül“ megmagyarázhatatlan félelem lepte meg őket s ütközet nélkül kölcsönösen megfutottak. A két király és kísérete helyén maradt ugyan, de nem tudta meggátolni az általános bomlást. *Audoin*, abban a hiszemben, hogy csak az ő hadai szaladtak meg, békekérő követeket küldött *Turisin*hez, a kit azonban csak kevesed magával találtak. *Turisin* bevallotta, hogy népe kergetés nélkül futott meg, mire a longobardok bizonykodtak, hogy rajtuk is így esett meg a szégyen. Úgy vélték, mindez azért történt, mert Isten nem akarja a két nép romlását. Akadékoskodás nélkül fegyverszünetet kötöttek tehát két esztendőre s kijelentették, hogy a béke iránt is tárgyalnak s a legkisebb részletekig tisztába hoznak mindent.

¹ Zeuss (482) ezért a föltevésért meg is rójjá *Procopius*t.

portyázó hadat is visszatérésre kényszerítették. A dontövi mészárlásból megmenekült kuturgurokat a császár Thracziában telepítette le s nagy ajándékokkal engesztelte meg az emiatt haragvó uturgur királyt.

A gepidák tehát elvesztették egyetlen szövetségeseiket, kik megesküdtek, hogy soha sem fognak többé fegyvert a császár ellen. Különben is teljes erővel kitört a testvérharez a két hún törzs között, a mely másfélévtized múlva egy harmadik népnek, az *avar*-nak győzelmével végződött. Akkor a kuturgurok nagy része ismét megindult Pannonia felé; de most már mint az avarok alattvalója, a longobardok szövetségének egyik részese. A népvándorlás idejében valóban rohamosan következtek a legképtelenebb változások; s ahhoz, hogy a magyarországi két germán nép egymással leszámoljon, a Don tövétől a Száva tövéig, valami 1500 kilometer hosszúságban mozgásba kellett jönnie a világnak.

Justinianus, hogy a gepidákat a kuturgurokkal és szlávokkal való szövetségek miatt megbüntesse, bosszúságában azonnal segítséget küldött a longobardoknak, kik viszont Italiába, *Totila* ellen küldtek némi hadakat. Talán nemesak azért, hogy ezzel is kedvében járjanak a császárnak, hanem azért is, mert *Hildechis*, a longobard trónkövetelő, kit a gepidák végre csakugyan kiutasítottak, a szlávok pedig nem segíthettek, hatezer emberével a gótok szabadsághőiséhez,

Mind a két nép hazatért szállására, megegyezni azonban nem tudott s így újabb mérkőzésre készült. Turisin a Maeotis-tó északnyugati részén, a Don és Dnjeper torkolatvidéke közt lakó *kuturgur* húnokkal¹ szövetkezett. Mivel ezek már 549-ben, a fegyverszünet lejárta előtt bejöttek, Turisin, hogy ne kelljen idő előtt összeesapnia a longobardokkal, Moesia fölverésére ösztönözte őket, sőt fejenként egy aranyért a szláv portyázókat is átszállíttatta a Dunán. Olyan áru-lás, a melyet a várnai csata előtt a velenceiek követtek el a magyarokon, midőn a kisázsiai oldalról az európaira hozták át a török hadakat. — A kuturgurok azonban olyanformán jártak, mint negyedik század múlva a magyarok Etelközben; a császár t. i. a gótokat és a Maeotis keleti partján lakó *uturgurokat* zúdította rájuk, kik levágták a tanyáikon maradtak nagy részét s így a Görögországban

¹ Procopius (Goth. III. 5.) húnoknak mondja őket; ez ellen gr. Kuun Géza, *Relationes*, I. 85 - 6. A kuturgur és uturgur húnokat tulajdonképen csak Kuvrát egyesítette s ezóta nevezik őket bolgároknak.

Totilához kívánt csatlakozni. Azonban ép úgy nem jutott el a gótokhoz, mint Justinianus serege Auidoinhoz. A rómaiaknak egy lázadó illyriai város megfélékezésére kellett sietniök s így a fegyverszünet lejártával a longobardok s gepidák mérkőzésére kitűzött helyen és időben *Asfeld*nél 551-ben a keletrómai segítségnek csak az a töredéke jelenhetett meg, mely Audoín sógorának, *Amalafrid* thüringiai királyfinak vezetése alatt állt.¹ Mindakét fél hősieesen küzdött. Mikor azonban Audoín fia, *Alboin* úgy hasított a ketté *Turismodot*, a gepida király fiát, hogy ez holtan bukott le lováról, a gepidák futni kezdtek, miközben a longobardok egyre vágták őket. Csak azután tértek vissza, hogy az elesetteket kirabolják s a zsákmányt összeszedjék.

Audoín azonnal megizente a császárnak, hogy nélküle is győzelmet aratott a gepidákon és szemrehányást tett a segítség elmaradása, vagy inkább fogyatékossága miatt. A császár azonban megnyugtatta s megújította a szövetséget. A gepidák, kiknek földjén történt az ütközet, szintén fegyverszünetet kötöttek velük s ennek megerősítésére a longobard királyfi negyvened magával személyes látogatást tett a gepida királynál.

A krónikás szerint úgy esett a dolog, hogy győztes fiát Audoín a nagyok kérelmére sem engedte asztalához ülni, mert a népszo-kásnak megfelelően még nem kapott fegyverzetet idegen királytól. Ez lett volna oka, hogy *Alboin* saját jószántából vállalkozott a Turisinhez való menetelre: hőssiességének előismerését épen a búsongó apától követelvén. A király szívesen fogadta s asztalánál fia gyilkosát ennek a helyére ültette; de mégsem titkolta, hogy fájdalmasan látja azon a helyen. Második fia *Kunemund* azután a legszaporább kanczákhó: hasonlította a longobardokat. „Eredj csak az *asfeldi* mezőre — vágott vissza az egyik longobárd; — ott megláthatod, mekkorát tudnak rugni a kanczáid; ott hevernek a bátyád csontjai, mint valami marhacsontok a gyepen.“ A gepidák felzúdultak, kardjaikhoz kaptak s királyuk csak nagynehezen tudta megakadályozni a vérengzést. „Istentelenség volna — szólt, — hogy

¹ Ekkor történt az az ütközet, melyről Paulus (I. 23.) ír; Procopius három ütközetet is említ. Az adatok egyeztetésére nézve l. Aschbach, *Gesch. der Heruler und Gepiden*, 80. és Dahn, *Die Könige der Germanen*, II. 21. A csata helye (*Asfeld*, *Affeld*, *Affelt*, *Afeld* vagy *Hasfeld*) Paulusnál, (I. 24.). Magyarország déli megyéiben erre emlékeztető helység nincs; a *Hatzfeld* (*Zsombolya*) név csak a XVIII. században keletkezett.

a vendéget saját házukban verjük agyon.“ Egy kis idő múlva vigan poharaztak tovább. Turisin saját fia fegyvereivel ajándékozta meg Alboint és bántatlanul bocsátotta haza atyjához, ki most már csakugyan asztalához ültette. A mikor ott elbeszélte kalandját, nemcsak az ő bátorságát dicsérték, hanem a Turisin nemeslelkűségét is.

A jó viszonyt azonban *Hildechis* csakhamar majdnem ismét megzavarta. Ez a szerencsétlen trónkövetelő ugyanis, kiben oly sok rokonvonás van a magyar történelem Borisával, az 549. évi fegyverszünet értelmében eltávozott ugyan a gepida király udvarából, de még mindig számíthatott annak barátságára. A szlávoknál hiában sürgetvén segítséget, 6000 emberével eleinte a gótok szabadságáért küzdő Totilához kívánt csatlakozni, egy szerencsés csatája után azonban útjából visszafordult. A szlávokkal ismét nem boldogulván, háromszázad magával egyenesen Justinianus császárhoz ment, ki azonnal egy testőresapat élére állította, s nem adta ki Audoinnak, a ki ellen akármikor felhasználhatta. Hildechis azonban, a longobard király cseleltől tartva, a gót *Goar* tanácsára innen is menekült s *Apri* környékén (a thrák Chersonesustól éjszakra) letelepedett 300 longobard bajtársához futott. Ezek a császári ménesből rabolt lovakon oly gyorsan vágattak Gepidia felé, hogy a meneküléséről császári parancsossal értesített hadak seholsem érték utól; a Thracziában imént letelepített kuturgurokat szétszórták, az Illyriában feltartóztatásukra küldött seregen pedig keresztül vágták magukat.

A gepidák ismét befogadták, *Turisin* azonban komolyan aggodott, hogy a béke felbomlik miatta. A szövetséges Justinianus császár és Audoin longobard király csakugyan már is kiadatását követelték. A gepidák vénei azonban most is csak azt mondták, hogy inkább veszzenek el feleségeikkel, gyermekeikkel együtt, mint hogy oly rútúl megsértsék a vendégszeretetet.

Turisin esellel akarta magát kivágni kellemetlen helyzetéből. Különben is nyugtalanította, hogy még mindig Audoin udvarában él *Ostrhogotha*, a kitől ő vette el a gepidák koronáját, mely atyja, Elemund király halála után illette volna. Tudatta tehát Audoinnal, hogy csak úgy adhatja ki Hildechist, ha ő is kiszolgáltatja Ostrogothát. Tudta, hogy nagyjai ellenzése miatt ezt a longobárd király sem teheti, s így őt sem kényszerítheti olyasmire, a mit maga sem teljesíthet. Titokban azonban egyebet is izent Audoinnak, minek az lett a következése, hogy kölesönösen meggyilkoltatták a

rájuk nézve oly alkalmatlan trónkövetelőket s úgy mutatták, hogy semmit sem tudnak a dologról.¹

Mindez akkortájtban történhetett, mikor (552.) a szövetség értelmében, de a császár gazdag ajándékainak viszonzásaképen is *Audoin* saját kíséretéből 2500 válogatott vitézt és több mint 3000 apródot küldött Itáliába *Narses* segítségére.² A herulokon, hunokon stb. kívül háromszázad magával egy vitéz gepida, *Asbad* is csatlakozott a sereghez. Ez ifjúnak jutott részül az a szomorú szerenese, hogy a *taginaei* vagy gubbioi csatában (552. júliusában) halálra sebezze *Totilát*, a nagy hőst. Narsesnek különben ekkor még sehogyszem tetszett a barbárok segítése. Különösen bosszantották a longobárdok, kik fegyelmet nem ösmertek, féktelenül dúltak, égettek s még a templomba menekült asszonyokat sem kímélték. Gazdagon megajándékozta tehát és hazabocsátotta őket; de melléjük rendelte *Valerianus* és *Damianus* hadait, hogy a határig kísérjék s rablásaikban gátolják őket.³ A következő esztendőben Totila utóda, Tejas is elesvén, megbukott a keleti gótok itáliai birodalma, melyet Theodorik, Magyarországból kivonúlva, hatvanöt esztendővel azelőtt alapított.

Justinianus a világ újra alkotójának, Francieusnak, Alamani-cusnak, Gepidicusnak, sőt *Longobardicus*nak nevezte magát, „mintha ezeket a népeket is mint leigázta volna.“ E miatt *Theodebert* frank király 554-ben fel is szólította a gepidákat, longobárdokat s a velők szomszédos germán népeket, hogy ne tűrjék ezt a gyalázatot, hanem használván Narsesnek Itáliában való elfogatását, vele és egymással szövetségre lépjenek Thráciába. A longobárdok és gepidák azonban nem mutatkoztak ilyen érzékenyeknek. Tudták, hogy Justinianus a vandalok, gótok, perzsák legyőzőjének czímét csakugyan viselhette. Fővárosát pár év múlva mégis csak a vén Belizár háromszáz embere menthette meg attól, hogy kétezer vakmerő kuturgur elfoglalja. Az akkor feltűnt *avar nép* ugyan hamarosan és örökre megszabadította a Görög-császárságot valamennyi hún törzstől; segítségének azonban már is árát szabta. 562-ben Kis-Seythiából, a mai Romániából követelt magának alkalmas szállást a birodalomban. Kis-Seythiát nem volt hajlandó eleserélni az imént Itáliába távozott

¹ Paulus nem említi. Procopius, IV. 27.

² U.—o. 26., 32

³ Paulus (II. 1.) s vele Valkai históriás éneke *Audoin*ról és *Alboin*ról (7. l.) ez eseményt a *Kunimund* halála után beszéli el. Ezzel szemben I. *Agathias* históriáját (1—4.) s magát *Procopius*t, VI. 26., 33.

herulok felső-moesiai tanyájáért,¹ mely a császárság s a longobardok és gepidák birtokai közé volt beékelve s hol a singidunumi várból a kelet-római űrség akármikor figyelemmel kísérhette mozgalmait.

A gepidák ösztönszerűen érezték, hogy az avarok szomszédsága végzetes lehet reájuk nézve. Délkeleten, hol a síkságot katonailag megszállták, nem mertek velök egyenesen kikötni; mikor azonban 565-ben visszatértek az elbemelléki kalandból, hol *Siegbert* austrasiai király győzelmet aratott rajtuk, a futókat ők is megtámadták,² a mit az avarok nem felejtettek el nekik.

Csakhamar alkalmuk nyílt reá, hogy két tűz közé szorítsák a gepidákat.

V.

Andoin, a longobardok királya 563-ban meghalt. Trónját *Rodelinda* thüringiai hercegnőtől született fia, *Alboin* örökölte. Ekkor körülbelül 30 éves lehetett. Mikor a frankok a gepidákat és longobárdokat szövetségésre sürgették a görögök ellen, 554 után történhetett, hogy *Clothar* frank király mint „vitész és minden tekintetben jeles“ emberhez feleségül adta hozzá *Ingundét* született leányát, *Chlodsindát* (*Chlotswindét*), a frankok honalapítójának, *Chlodvig* királynak unokáját.³ Egy leányuk, *Albisinda* született ebből a házasságból, melyet alkalmasint csak politikai tekintetekből apja kedvéért kötött.

Ő maga forró szerelemre gyúladt *Turisin* gepida király unokája, az új gepida király, *Kunimund* leánya, *Rosamunda* iránt.⁴ *Rosamunda* 15 éves leány lehetett 551-ben, midőn *Alboin* először láthatta őt a gepida király udvarában.⁵

¹ Menander, Exc. Ieg. (bonni kiadás) 235.

² Thierry (159. l.) föltevése.

³ Toursi Gergely, IV. 3, Dahn. Urgesch. III. 100—1.

⁴ Théoph. Simocatta, VI. 10. (az 1887. évi kiadás, 240. l.) Ezzel szemben üres hozzávetés, hogy *Rosamunda* valamely longobard főúr leánya volt.

⁵ Dahn. Könige der Germ. II. 28. *Kunimund*nak 567-ben már hadvezető unokája van (*Reptila*), a ki tehát legszelidebb számítás szerint is 20 éves volt; ennek atyja tehát 523, maga *Kunimund* pedig 500. táján született. *Rosamunda* 573-ban, ura (*Alboin*) meggyilkolásakor, még teljesen élni vágyó asszony s így aligha volt több 30—35 évesnél; ha tehát 551-ben már legalább 15 éves volt, 536 táján született. Maga *Alboin* csupán 5—6 évvel lehetett idősebb, mert csak 551-ben kapott *Kunimund*tól fegyvert.

Alboin azontúl is járhatott Gepidiában s a gyermek leányból érett szépséggé kifejlődött Rosamunda annyira meghódította, hogy midőn apósa meghalt (561.), ő maga pedig (563.) trónra jutott, egyenesen megkérte kezét *Kunimundtól*. Hites felesége, Chlodsuinda még élt ugyan, de Alboin olyanformán gondolkozhatott, mint apósa, a ki szintén bigamiában élt, még pedig két nővérrel, a nélkül, hogy az egyház föl mert volna lépni ellene. Kunimund azonban joggal tekintette sértésnek ezt a leánykérést, mely Rosamundának olyan lealázó helyzetet szánt; s nem felejtethvén el Alboinnak bátyja megöletését, a longobardoknak pedig népe ismételt megalázását, kosarat adott a veszedelmes kérőnek. Alboin vagy daczból, vagy szerelemből mégis elrabolta Rosamundát és mellékes feleségévé tette.

Kunimund tehát 565-ben háborút izent. A hadjáratban azonban Alboin győzött, talán azon különös fegyverek segítségével, melyeket ő maga készíttetett s melyeket sokat emlegettek még két-száz év múlva is.¹

Győzelmében bizakodva elhatározta, hogy szakít a római szövetséggel, mely a longobardokat nemesak a gepidák, hanem a frankok ellen is fel akarta használni s hogy a frankokkal immár jó viszonyban élő avarok, tehát a másik csoport barátságát keresve mér végső csapást Gepidiára. A megrémült Kunimund be sem várva a longobard-avar alkudozásuk eredményét, lóhalálában küldött követeket Konstantinápolyba, hogy a császárt figyelmessé tegye a közös veszedelemre. A gazdag ajándékokat hozó követeket már II. *Justinus* császár fogadta, ki 565. nov. 14. óta ült Justinianus trónján. *Kunimund* kijelentette, hogy a segítség fejében visszaadja a császárnak *Sirmiumot* a Dráva mellékével együtt. A longobárdok barátjai azonban azt állították, hogy Kunimund mindig ellekenzőjét teszi annak, a mit ígér s hogy legerősebb esküjét is megszegi. A császár maga sem bízott benne, de a segítséget sem akarván megtagadni, húzta, halasztotta annak elküldését, okúl azt vetvén, hogy hadserege el van szórva a birodalom minden részében; de hogy mindenünnen a legrövidebb idő alatt összegyűjti és útnak indítja a szükséges hadakat. Valóban ki is adta a parancsolatot *Baduariusnak*, hogy a scythiai és moesia-i csapatokat Kunimund támogatására Gepidiába vezesse.²

¹ Paulus, I. 27.

² Menahder Stritternél, I. 382 Theopyl. id h. VI. 10. 240.

Alboin a kettős hadjáratra nem érezvén magát elég erősnek, gazdag ajándékokkal küldte követeit *Kunimund*hoz, barátságot ajánlott s kijelentette, hogy *törvényes* feleségévé teszi *Rosamundát*. A gepida király azonban nem bízott ígéretének őszinteségében; hiszen *Chlodsuinda*, a törvényes feleség még élt, s ha elválnék is tőle, fenmaradt az a politikai aggodalom, hogy *Alboin* bármely pillanatban a gépidák nyakára hozhatta az avarokat s *Justinushoz* is követeket küldhetett, kik a császárt könnyen más határozatra bírják. A mint tehát *Baduarius* csatlakozott hozzá, kijelentette, hogy a rajta esett gyalázatot csak vér moshatja le; támadott s határozottan megverte *Alboint*.¹

Alboin kénytelen volt olyan békét elfogadni, melynek értelmében nemesak *Rosamundát* adta vissza atyjának, hanem adófizetésre is kötelezte magát.²

Természetes, hogy *Alboin* minden alkalmat megragadott a megtorlásra. *Menander* szerint különben nem a *Kunimund* iránt való bosszú vezette, mint a hogy annak idejében *Attila* sem a *Honorius* szép szemeiért rontott *Itáliára*; de érezte, hogy minden áron meg kell törnie *Gepidiát*, ha népének s akaratának igazán ura akar lenni. S a görög államférfiú nem is ok nélkül tamáskodik, hogy a *longobardok* ebben a veszedelmes helyzetben *Justinushoz* fordúltak volna segítségért; mert nem sokat remélhettek attól a birodalomtól, melynek az imént még szövetségesei voltak s mely most, midőn már megerősödtek, tényleg hadakat küldött ellenök. *Justinus* talán élesebben is látta elődjénél, hogy a *longobardok* csak alkalomra várnak, mikor törjenek *Itáliára*, melyre azonban *Narses* miatt idáig alig gondolhattak. Csakhogy *Narses* állása tarthatatlan lett abban a pillanatban, melyben az aggastyánt nem szerető *Justinus*

¹ Ekkor esett kezébe az a remekművű aranyöv, melyet jó harmincz esztendő múlva egy gepida *Konstantinápolyban* be akarván olvasztatni, az aranyműves a gepidát mint tolvajt elfogadta. A barbár a bíróság előtt eleinte azt hazudozta, hogy ez az öv a *longobárd király* egyik törvénytelen fiáé volt, kit ő abban a csatában megölt s holttestét kifosztván, önmagát ezzel a zsákmánynyal jutalmazta. Eleinte föl is mentették, de később újra vallasni kezdték, mert kitűnt, hogy ez a csata 30 esztendő előtt történt, a gepida pedig nincs is harmincz esztendő. Végre is be kellett vallania, hogy azt az *Anchialosnál Thráciában* folyt öldöklésnél szerezte. V. ö. *Theophanes Chronogr.* 263. és *Theoph. Simokatta*, VI. 10., 239.

² *Groh*, *Die Kämpfe mit den Avaren und Longobarden*.

ült a trónra. Hogy a császár már is gondolt a longobardok esetleges támadására s Itália felé nyomulására, épen a gepidáknak adott segítség mutatja; ezt tehát nála a longobardok csakugyan nem kereshették a maguk javára.

Hiszen maguk a longobárd követek mondták 566-ban *Baján* avar kágán előtt, hogy „ha a longobardokat élénk vágy lelkesíti a gepidák ellen való háborúra, ez csak azért van, mert gyengíteni akarják Justinus császárt, az avaroknak is halálos ellenségét, ki tőlük az évdíjat megvonta s velök gyalázatosan bánik“ (mi alatt a Kunimundnak küldött segítséget érthették). Egyesüljenek velök a gepidák kiirtására és közösen osztozzanak e nép kincein és földjein. Az avarok majd nyugodtan és boldogan élhetnek, mint az egész Scythia urai; nagyon könnyen elfoglalhatják Thraciát, fölverhetnek minden görög tartományt s egész Bizanczig nyomúlhatnak. Lehetett sulya annak az ijesztgetéseknek, hogy siessenek, különben a rómaiak megelőzik őket; hiszen rajtuk már megesett ez és nem valószínű, hogy a rómaiak a győztes gepidákkal, kik velök — a longobardokkal — épen most kötöttek békét, az avarokravetik magukat, hogy elűzzék a mindkettejökre nézve veszedelmes szomszédokat.

A kágán sokáig teljes bizonytalanságban tartotta Alboin köveit; úgy mutatta, hogy nem látja be ennek a háborúnak a czélját s hogy volna ugyan ereje hozzá, de nem akar belebocsátkozni. Végre sok sürgetés után kijelentette, hogy csak úgy ad segítséget, ha azonnal átengedik neki minden marhájok tizedrészét, győzelem esetében pedig a *gepidák egész földjét*, valamint a zsákmány felét.

Ez az alku tehát lehetetlenné tette, hogy Magyarországot akár a gepidák, akár a longobardok egyesítsék; tulajdonkép ebben is áll legnagyobb jelentősége. Habozásának is az lehetett az oka, hogy a longobardok nem akartak lemondani az elfoglalandó Gepidiáról. Mihelyt lemondtak s belenyugodtak, hogy oda majdan avarok telepedjenek le, ép oly bizonytalanná lett magyarországi uralmuk, mint a milyen most volt, a gepidák idejében; a lemondást tehát csak bosszúszomjuk kielégítése végett s délnyugat, Itália felé való vándorlásuk reményében tehették. Az avarokra sem azzal hatottak, hogy hiszen a rómaiak nekik is ellenségeik, mert nem fizetik többé az évi ajándékot s hogy Thraciából majd mennyit portyázhatnak a birodalomban; az avarok lovas, pusztai népének Gepidia *síksági* része kellett, odaértve a Szerémséget is, a hol állattenyésztésük alap-

ját épen a longobardok marháival akarták megvetni. Nagyobb árát Baján valóban alig szabhatta segítségének; Alboin azonban így is elfogadta; mire az avarok támadásra készülődtek.

*Kunimund*nak nem volt veszteni való ideje. Ha, mint a múlt esztendőben, ismét segítségére nem jön Justinus, az avaroknak keletéről s a longobardoknak nyugatról jövő támadása országát előre láthatólag összetöri. Azonban már a multkori segítséget is csak annak az ígéretnek fejében kapta meg, hogy *Sirmiumot* s a Dráva vidékét visszaszadíja. Mentül szorultabb helyzetben volt ezúttal, annál inkább tudta, hogy Justinianus nem könyörül rajta, míg szavát be nem váltja. Ez az oka, hogy 567-ben valóban parancsot adott *Sirmium* átadására. A gepida helyőrség nem ellenkezett, a város római lakossága pedig örült, hogy ismét egy művelt ország tagja és római lehet. *Usdibad* gepida főnök a várost csakugyan átadta *Bonus* római vezérnek.¹

Kunimund elhatározása Konstantinápolyban kétségkívül jó hatást keltett s Justinus a gepida követeket ismét segítséggel bízta. Úgy hitte azonban, hogy nem kell nagyon sietnie, mert mentül nagyobb bajba kerülnek a gepidák, annál készebbek lesznek az egész Szerémség átengedésére. Már pedig egyaránt veszedelmes lett volna Kelet-Rómára, ha a gepidák gyöngesége következtében ez a terület akár a longobardok, akár az avarok kezébe kerül, mert ezek innen a szárazföld felől bármikor elvághatták volna őt az imént visszahódított Itáliától. Hatszáz esztendő múlva Manuel görög császárnak is azért kellett a Szerémség, mert ismét Italia ura akart lenni.

Justinus halogató politikájának azonban más oka is volt. 567-ben az avarok is követséget küldtek hozzá.

„A műveletlen avar fanyaron kezdette beszédét:
A kágán, avarok fejedelme, legyőzte a földet;
Híres zsarnokokat nagy erővel tett vala tönkre,
Számítalan országot, sok erős népet leigázott“.

A császár azonban, kívánataik meghallgatása után, gúnyolódva felelt:

„Mit dicséred ezen szökevényeket és a futókról
M'ért mondd, hogy erős országokat is leigáztak?“

¹ Salamon (Századok, 1882., 12.) mindjárt az avar-longobard szerződés után említi *Sirmium* átadását, pedig a nála idézett Thierry (172. l.) szerint ez a háború kitörése után történt. Amúgy logikusabbnak látszik.

Hisz' nem bírta saját földjét megvédeni s futva
Hagyta el a szállásait a műveletlen avar nép!
Mint a bolond terjesztet üres szavaiddal az álhírt
És alacsony cselből hazudozva beszélsz mesedolgot¹.

A császár nem adta meg nekik a kért földet; békés magatartásuk biztosítéka gyanánt pedig tudni sem akart más kezesekről, mint a kágán gyermekeiről.² A különben jól értesült görög udvar ezúttal nem volt kellően tájékoztatva az avarokról; másfélesztendő mülva hallotta a törököknek hozzáérkezett követeitől, hogy körülbelül kétszázezer avar szakadt el tőlük, hogy tehát ennyire lehet tenni a honfoglalók számát.

Az avarok így kedvezőtlen választ kaptak, de a körülmények mégis kedveztek nekik. Visszaütasítva, előbb támadtak, mint azt a görögök várták; s inkább ebben van Justinus úgynevezett selegességének oka. A császár egyszerűen elkészt a csatatérről.³

Az avarok és longobardok egyszerre támadtak.

Kunimund minden erejét összeszedve, azt osztatlanul akarta fordítani előbb a longobardok, azután az avarok leverésére. Ez a sorrend körülbelül egyértelmű volt az Erdélyi-fennföld, a tulajdonképeni Gepidia ideiglenes feladásával; mert kétségtelen, hogy az avarok Kis-Scythiából (Romániából) először is erre vetették magukat. Kunimund a Szerémség felé vonúlt, remélve, hogy Sirmium új urai, a rómaiak, szintén támogatni fogják; s különben is megakarták akadályozni a longobardokat, hogy az avarok elé siessenek. Valahol *Ujvidék* környékén történt a csata,⁴ melyben 40—60,000 ember esett el magával Kunimuddal együtt, kit bátyjának is gyilkosa, maga Alboin vágott le. A longobardok győzelme teljes volt. Roppant

¹ Corippus (Laud. Justini minoris, III. 262—8. v.) és utána Cedrenus (I. 390.) ezt voltaképp az avaroknak a Dunához való érkezése után mondatja.

² Menander töredéke. 33. Ranke, Weltgesch. IV. 2., 137. Groh (id. h. 17.) hamisnak tartja Ranke egész előadását; annyiban helyesen, hogy Tiberius csak évek mulva harezolt az avarok ellen.

³ Ranke szerint (Weltgesch. IV. 2. 137.) Justinus Tiberiust küldte az avarok feltartóztatására. Ez azonban Grohnak (id. h. 17. l.) elég nyers megjegyzése szerint csak néhány év múlva történt s így elesik Rankenak az a következtetése, milyen másképen végződik a dolog, ha a császár Tiberiust egyenesen a gepidák megsegítésére küldi.

⁴ Nagy Géza a Szilágyi-féle M. Nemz. Történetében, I., CCCXXXVII. l.

zsákmányt, tömérdek foglyot ejtettek. Ezek közt volt *Rosamunda* is, ki ismét atyja és bátyja gyilkosának, a szerelmes Alboinnak keze közé jutott. A győztes longobard király levágatta az elesett gepida királynak, eszményképe atyjának fejét, hogy ivóserleget, longobardosan skalát (Schallét) csináltasson belőle s Paulus szerint olyan vérengzést vitt végbe, hogy a népes seregből hírmondó is alig maradt. Ez azonban tulzás. Ha Sirmium még a gepidák kezében lett volna, a Kunimund unokája, *Reptila* vezetése alatt megmenekült gepidák annak falai közé zárkózva, egyideig tovább folytathatják a küzdelmet. De vagy nem tudták magukat arrafelé keresztülvágni, vagy — hogy a longobardok ostromának ki ne tegyék magukat — be sem fogadták őket a készfűletlen rómaiak s így a futó gepidáknak más úton kellett menekülniök Görögországba, hová Kunimund megmentett királyi kinestárát is sikerült magukkal vinniök.

Ez az egy esata azonban véget vetett a gepida birodalomnak, mely tehát Magyarországon 453-tól 567-ig állt fenn. Népe egymásután behódolt az Erdélyi-fenféldön és a Tiszántúl az *avaroknak*, kik azokat a területeket egészen elárasztották; a Duna-Tisza közében s több helyütt a Dráva mellékén is a *longobardoknak*; míg egy töredék a *Görög-császárságban* keresett menedéket. Így három teljesen ellentétes műveltségű nép közt szétszóródva, csakhamar elvesztették minden politikai súlyukat. De nem tűntek el végképen a gótoknak ezek a közeli rokonai. *Priscus* keletrómai vezér 601-ben a Tiszától (Τισσός) 4000 lépésnyire még három gepida falut talált, melyek épen valami nemzeti ünnepet ültek és egész éjjel nagyban mulattak; oly sokan voltak, hogy 30,000-et vágott le közfűlök s oly gazdagok, hogy roppant zsákmányt ejthetett köztük.¹ Egy másik esatában 3000 gepida esett el és 200 jutott fogságba.² De ily vérengzések után is laktak gepidák Magyarországon még a IX. század közepén is.³ Maga *Gepidia* azonban örökre megsemmisült⁴ s urai az avarok lettek.⁵ Valóban

¹ Theopyl. Simocatta, VIII. 3. (288.)

² Anastasius Stritternél, I. 388.

³ A névtelen salzburgi Zeussnál, 441.

⁴ Paulus szerint (I. 27.) többé nem volt külön királya.

⁵ Ugyanő szerinte egyenesen a longobardoknak hódoltak, de „maig“ hun szolgaságban nyögnek.

„Betelt a gepidáknak végzete ;
 Avagy talán a régi gyűlölet,
 Melyre megesküdött a hűtelen nép,
 Ejté meg Kunimundot és a gepidát.
 A harezmezőn maradt hullája kiinn,
 A farkasok, sasok zsákmányaként.
 Dehogy temették őt halom alá,
 Mellé tevén a fegyverét s lovát!“¹

V.

Alboin neve — a longobardok történetírója szerint — a gepidákon nyert csatája következtében úgy elhűresedett, hogy „nemeslelkűségét, dicsőségét, hadi szerencsését, vitézségét nemesak a bajor és szász nemzetnél, hanem más ilyen nyelvű embereknel is versekben dicsőítik“. A magyar irodalomban több mint ezer esztendő múlva, 1579-ben, „Bonfiniust gyakor olvasásában“, *Valkai* András írt először „éneket“ „az longobardusok tized királyokról, Audoinusról és annak fiáról, Alboinusról“.²

Dicsőítette azt a longobard királyt, ki

„Örök frigyet szerze avaresuknak,
 Kik más névvel hívtak magyaroknak,
 És sok romlást gepidáktól vallottak“,

mindaddig, míg ezeknek országát elrablák, főnépét mind levágták, sok rabot és nagy gazdagságokat elhajtának. „Így torlák meg magyarok bosszújokat“. Talán a nemzeti hagyományokkal való kapcsolat keresése lelkesítette annyira *Alboin* iránt, a ki vala

„— — — nagy magas állapotban,
 Kemény természetű minden dolgában,
 Bátor szívű az vitézlő dolgokban,
 Ki felesége miatt esék az halálban“.

Valkai után három századdal (1884) az egykori Gepidiában egy szász költő: *Schuster* Frigyes Vilmos írt drámát *Alboin*ról és *Rosamundá*ról.³ Hiszen, a hogy nála a dalnok *Kleff* mondja:

¹ *Schuster* Fr. V. drámája: *Alboin und Rosemund*.

² Kolozsvár, 1580 4-r., számozatlan 9 levél. Egy példánya az erdélyi múzeumban.

³ Ismerteti Dr. Schullerus A., *Drei Aufsätze zur siebenb.-sächsischen Geistesgeschichte*. (Nagyszeben, 1899.) 53–56. l.

„Mind satnya nép, melyről nem szól a dal,
Mert mitse tett, mi dalra érdemes!”

A dal azonban Alboinnak is inkább szerelméről, mint hősteteiről szól. A hős király az újvidéki csata után, mint már özvegy ember, azonnal feleségül vette Rosamundát, még pedig vesztére, a hogy Paulus megjegyezni siet. Talán nemesak szerelemből, hanem politikából is tette ezt, hogy a vérengzésért némileg kibékítse a gepidákat, s hogy ezek a germánok ne csatlakozzanak tömegesen az avarokhoz, kik abban a pillanatban alkalmatlanok lettek reá nézve, a mint a Szerémséget is mint Gepidiához tartozó részt követelték; mert innen a longobardokat bármikor elzárhatnák a Görög-császárságtól s Itáliától. Különben is valószínűnek látszott, hogy a győztes, de nagyon megfogyott longobardokat az avarok nem sokáig hagynák nyugton a legjobb földeken. Ilykép visszaemlékeztek a Narses oldalán a gótok ellen harczó longobard katonák elbeszéléseire. Csodás dolgokat tudtak mesélni Itália műveltségéről és gazdaságáról, hol „sok arannyal ők ajándékoztatnak”.¹ Kevéssel azelőtt (561.) Buccelin és Leutharis frankjait is ennek a gazdagságnak híre vonzotta Olaszország felé. Természetes törekvésnek látszott, hogy a gótok leigázása után ismét egy germán nép örökölje Itáliát s a legyőzött gótokkal egyesülve növelje erejét. Valóban nem volt rá szükség, hogy a megsértett exarcha, *Narses* híjja be a longobardokat, hogy odahagyván Pannonia szegényes (Valkai uram szerint nyavalyás) mezeit, foglalja el a mindenféle kincsekben gazdag Itáliát. Nem kellett innyöket és képzeletöket déli gyümölcsök és egyéb termények küldésével izgatni.² Saját tapasztalatukból ösmerték annak gazdagságát.

Egyszer Itáliából 539-ben már járt követség Pannoniában, hogy behíjja a longobardokat; de ez Vitiges gót királyé volt s nem érte el a célját.³ Narses is küldött követséget Audoinhoz,⁴ még 552-ben; ekkor esakhogy a gótok ellen kért segítséget, miben azonban nem volt köszönet. Narses a fegyelmezetlen csapatot önmaga

¹ Valkainál 7. 1. Csakhogy ő a gótok ellen való harczot, melyet a „magyarokkal” szövetekezve vívták, a Kunimund halálát követő időkre teszi.

² Paulus II. 5.

³ Procopius, II. 28.

⁴ U. o. IV. 26. Paulus szerint (II. 1.) Alboinhoz.

küldte haza s már csak ezért sem valószínű, a mit pedig Paulustól és Muratoritól fogva Rankeig a legtöbben elbeszélnek, hogy éppen Narses hitta volna be ezt a rakonezátlanoknak ösmert tömeget. A bizánczi udvar kétségkívül fiatalabb erőt akart látni Itália élén. A Zsófia császárné és Narses feleseléséről Paulusnál fentartott adoma is bizonyítja, hogy Narses ösmerte az udvar szándékait és ármányait; de 567 elején az exarcha önként mondott le méltóságáról, hogy nápolyi magányából a császár kívánságára még egyszer átvegye Itália kormányát,¹ midőn t. i. a bizánczi udvar is értesült róla, hogy a longobardok a segítség fejében Gepidiát az avaroknak engedték át, hogy tehát önmagukat valószínűleg Itáliával akarják kárpótolni. Narses azonban még 567-ben meghalt, mielőtt a görögök a longobardok szándékairól bizonyosat tudhattak volna.

Ha tehát a rendesen jó szimatú bizánczi udvar valóban árúlónak tartja őt, semmi esetre sem bízta meg újból s éppen a legváltáságosabb időben Itália kormányával s holttestét Nápolyból nem viteti haza Bythiniába, hogy azt, Ephesusi *Johannes* tanúskodása szerint, a tisztelet minden nyilvánítása közt, a császári család jelenlétében helyeztesse nyugalomra.²

Marius korától Narsesig mindig úgy volt, hogy az egyik germán esoport itáliai támadása ösztönül szolgált egy másiknak is a beütésre. Narses is gondolhatta, hogy a gótok bukása és a frankok veresége után a légközelebb lakó, az éppen győztes, de sorsukkal elégtelen longobardoknak kísérlete következik. Ezeket alkalmasint a szászok is biztatták ilyesmire, mert ők szintén résztvettek a frankok utolsó kalandozásaiban.

Alboin Pannoniát valóban föl akarta eserélni Itáliával. Kémei hírül hozták, hogy Narses utódja, *Flavius Longinus*, katonaság nélkül érkezett az exarchatusba s hogy a várakat sem bírja elegendő helyőrséggel megrakni. Tudta, hogy az itáliai kormányválság sok zavarral járt, s hogy nagyon megnehezítette az új exarcha helyzetét a közigazgatás, had- és pénzügyek, sőt — az ötödik konstantinápolyi zsinat óta kivált az aquilejai érsekségben — az egyházi élet terén is mutatkozó hanyatlás, elégtelenség, valamint a harmadévi pestis

¹ *Hertzberg*, *Gesch. der Byzantiner*, 35.

² Ezt a kérdést l. Weisenál, *Italien und die Langobardenherrscher* (Halle, 1886.) 7. és Grohnál, *id. m.* 18—20 l.

következtében a népesség esökkenése, különösen éjszakkeleten. Viszont Alboin nem csupán a maga népére számíthatott. Az Itáliában járatos *szászok* közül több mint 20,000 fegyveres készült hozzá csatlakozni; az igaz, hogy háznépéstül együtt. Csatlakozott az avaroknak hódolni nem akaró *gepidák* egy része is; sőt *bolgárok*, *szlávok* (szármáták), *pannonok*, *suévek*, *noricumiai* is jelentkeztek. Számíthatott a fajrokonságnál fogva a *gótokra* is, kiknek jó volt akármi segítség, csak megszabadítsa elnyomóiktól, a görögöktől.

De Alboin így is kétségesnek tartotta vállalatát s nem akart Itáliába úgy távozni, hogy végkép feladja Pannoniához való jogát. Talán ebben is szász szövetségeseinek példáját követte, kik hasonlóképen fentartották jogaikat s később, mikor beteltek az itáliai dicsőséggel, visszatértek elhagyott hazájokba, a Bode és Saale közébe s kiverték onnan a svábokat, kiket Siegebert frank király telepített helyökre. Alboin azonban erőszak és háború nélkül való visszatérést akart biztosítani. Úgy szerződött az avarokkal, hogy átengedi ugyan nekik pannoniai szállásait, ezeket azonban az avarok kétszáz esztendőn belül bármikor kötelesek visszaadni, ha nem tetszenék az új haza, vagy onnan valamely oknál fogva ki kellene vonúlniok.¹ A milyen szokatlan és naiv volt ez a kikötés egy nemzetközi szerződésben, épp olyan barbár és példátlan a longobardoknak az a tette, hogy pannóniai szállásaikat elindulásuk napján fölperzselték, módosabb lakosait pedig a magukkal való kivándorlásra kényszerítették.

A longobardok és szövetségeseik 568 ápril 2-án, húsvét másodnapján² keltek útra feleségeikkel, gyermekeikkel, vagyonukkal, jószágukkal együtt. Valóban, példátlan esemény a világtörténelemben, hogy egy népnek honfoglaló útra való indulását s egy másik népnek, az avarnak honfoglalását ilyen naptári pontossággal lehessen meghatározni. A mely nap elindultak Magyarország utolsó, állam-

¹ Paulus, II. 7. Hist. Longobardorum Florentina, Monum. Germ. Script. Long. 600. l., és Hist. Long. codicis Gothani, u. o. 5. fej. 9. l. Ez utóbbi szerint Alboin elsején indult, második nap már Itália határán pusztított, a harmadik nap Itália ura volt.

² U. o. Újabban pl. Nagy Géza a Magy. Nemz. Története millenaris kiadásában (I., CCCXXXVII.) 569-re teszi a kivándorlást. Crivelucci azonban (In che anno i Longobardi siano entrati in Italia? - Stud. stor. I. 478.) az 568. év mellett nyilatkozik.

alkotó germánjai, ugyanaz nap lettek az avarok az *egész* Magyarország urai. Ez nap szabadultak meg — talán mindörökre — a Balkán-államok a német befolyástól, hogy a görögök, szlávok, uraltájaiak küzdelmeire nyíssanak tért.

Alboin Itáliában hazát szerzett longobárdjainak s az egyesült germánokkal a görögök ott többé nem bírtak megküzdeni. Olaszország hegemoniáját ismét a germánok ragadták magukhoz és Görögország elvesztette befolyását Itáliára a nélkül, hogy lemondott volna róla. Alboin kivonulása korszakalkotó tehát nemcsak hazánk, hanem az emberiség történelmében is. Itália német befolyás alá került, mely teljes ezerháromszáz esztendőn át akadályozta egységét; ellenben hazánk volt az első, hol megbuktak a németek államalkotó kísérletei. Ez az 568. év első nagy eredménye. A második pedig az, hogy egy turáni nép ismét egységes államot alapított benne, s hogy Baján új életre támasztotta Hunniát.

VI.

A longobárdok Pannoniából — a krónikás szerint — *mindenöket* magukkal vitték Olaszországba s fölégették, a mit el nem vihettek. Ezért tehát s mivel úgy sem időztek ott sokáig, Pannoniában alig maradt emlékek. De mégis maradt; mert halottjaikat nem bolygatták, a velők eltemetett kinséket, ékszereket, tárgyakat ott hagyták sírjaikban, Pannonia „szegényes“ mezőinek hantjai alatt.¹ Már a *szilágysomlyói* híres arany sírlelet tárgyainak díszítésében is vannak mozzanatok, a melyek a monzai longobard kinsék díszítési módjára emlékeztetnek; így különösen ékszerek keretei és fülei, valamint a hasonló kivitelű aranybulla. Mindezek a hozzátátelek kétségkívül a régi Erdélyben, de még valamikor 367 után készültek, a mikor Valens és Gratianus császárok a gótoknak a föltalált gazdag ajándékokat küldték. Az egyik női ruhakapeson alkalmazott kis almandinkereszt a népvándorlásnak e legrégibb korából fenmaradt legkritább emlékei közé tartozik, míg a VI. század végén már elég gyakran előfordúl a longobárd sírleletek közt. Egyáltalán a longobárdok gyakran készítették keresztalakra ékszereiket úgy, mint a

¹ V. ö. Pulszky, Tanulm. a népvándorlás korának emlékeiről, 7.

gepidák is;¹ és ebben a tekintetben nem lehet mindenkor biztosan megállapítani, Magyarország területén melyik a gepida, melyik a longobárd műemlék.

Szilágy-Somlyó már a régi Gepidiában fekszik s kinese kétségtelenül a keleti gótok korából való. A longobárdok félszázadon át összeköttetésben álltak ugyan Gepidiával, utóbb meg is döntötték, de sohasem uralkodtak rajta. A gepidák a döntő csatában megmenették kineseik egy részét, s visszavitték Bizáncz-felé, a honnan nagy részök származott; a sírokban azonban ők is meghagyták kineseiket s ezek közül *Omharus* gepida fejedelem *apahidai* sírkincsét, mely a műipar bámulatos fejlettségét mutatja, s mely az erdélyi múzeum legbeesesebb gyűjteménye, I. Childerik († 481.) tournayi híres sírleletével állítják egy sorba úgy értékre, mint korra nézve.² Körülbelül egykorú vele a *nagyszentmiklósi* kincs, „Attila kinese“, melyet Pulszky valóságos műtörténelmi találynak nevez, mivel stílusának nincs folytatása sem a gepidák, sem a többi germán nép emlékeiben. Azon a tájon találták, a hol, Salamon Ferencz szerint, Attila fényes fapalotája állott s a hol a gepidák és longobárdok ismételten küzdöttek egymással. Mindenesetre egyik jellemző tulajdonsága a nagyszentmiklósi leletnek a rajta előforduló szíjfonadék, mely hazánkban ezen mutatkozik először s mely azután Olaszországban — a legkülönbözőbb egyházi épületeken — főkép a longobárdok betelepődése után válik szokottá s fölkapottá.³ A kettő közt tehát kell valami összefüggésnek lennie. Sőt ez a modor a későbbi középkorra is hagyományúl maradt a longobárdoknál s Magyarország építészeti és szobrászati régiségeinél nem épen ritkaság, de csak a Dráván túl jelentkezik élesebben. Hampel úgy találja,⁴ hogy a longobárd stílus leggyakoribb motívumait nem a bizáncziak találták fel s hogy „hazánk az emlékek szakadatlan sorozata miatt ily kérdések tanulmányára a legkedvezőbb talaj“. Csakhogy a longobárd hatás jóval később mutatkozik. Egy vélemény szerint⁵ a

¹ Pulszky: Magyarország Archaeológiája, II. 23., 31., 49., 105.

² Finály: Az apahidai sírlelet. Erd. Múzeum, 1889., 403—423. Gepidia régi leleteiről I. Pulszky, id. m. I. 78—88.

³ Hampel, Archaeol. Ért. 1894. 38.

⁴ U. o. 53. I.

⁵ Strakosch-Grassmann, Gesch. der Deutschen in Österreich-Ungarn (Bécs, 1895.) 363—5.

Longobárdiában, Éjszak-Olaszországban fenmaradt építkezési és szobrászati művek többnyire románoktól erednek ugyan, főkép díszítésökben azonban a longobárdok ízléséhez alkalmazkodtak; ez az ízlés pedig rokon azzal az ornamentikával, melyet a longobárdok még Pannoniában való tanyázásuk idején kedveltek meg.

Ezt az ornamentikát valóban nem Gepidiában kell keresnünk, hanem magában Pannoniában, hol a longobárdok egyideig mégis letelepedve éltek.

Igaz, hogy már az *araesi* (torontálmegyei) XI. vagy XII. századbéli pusztatemplomnál talált dombormű is a VII—XI. században divatozott ú. n. longobárd stílust mutatja, kivált a szalagmotívum három változatában; de ezt a stílust világosabban találjuk meg egy *szegvár*i vállkővön, egy *zalaapáti* párkánykővön, a *sziszeki* és *sirmiumi* emlékeken s a *knini* IX. századbéli templommaradványokon, melyek — Hampel szerint¹ — „ez ornamentális ízlés szálaít elviszik Dalmáciába egyfelől, másfelől az egykori friauli hercegség és Éjszak-Olaszország felé!” Maga az *araesi* kő ugyan legfeljebb csak a VIII. századból való, de érdekes jelenség, hogy a vidék keresztényei két század múlva is érintkeznek a kivándorolt longobárdok mesterembereivel, vagy legalább még az itt-lakásuk idejében eltanúlt módon díszítik templomaikat, épületeiket. Lehet, hogy távozásuk előtt ezeket a különben szintén csak részben keresztény longobárdok épen a pogány avarok kegyetlenségeitől félve égették le, s azért oly kevés az emlék, melyből pannoniai műveltségükre következtetést vonhatunk. Annál jellemzőbb, hogy az *araesi* kővön az ismeretlen mester épen longobárd művészeti szabályok szerint ábrázol valamely avar keresztényt.

Ha még annyira tudjuk is, melyik germán nép mennyi ideig tartózkodott hazánkban, épen a köztük levő szoros rokonságnál fogva a kutatás mai álláspontján alig lehet eldönteni, egyik-másik lelet egész bizonyossággal melyik népnek emléke. A keletről jött germánok tárgyai mindenesetre különböznek a nyugatról jöttekéitől. A két áramlat Pannoniában összetalálkozott s műemlékeik — azok, a melyeket évi ajándék fejében a rómaiaktól és bizáncziaktól kaptak, azok, a melyeket rablóhadjárataikon szereztek és azok, a melyeket önma-

¹ Az *araesi* dombormű. *Archaeol. Ért.* 1897. 211.

guk készítettek, — annyira összekeveredtek, hogy ma már nagyon bajos őket megkülönböztetni egymástól. Erre a legvilágosabb példa a *keszthelyi* igen gazdag sírlelet. Ezt a *dobogói, páhoki és fenéki* temetővel együtt általában véve az V. század közepéről valónak tartják; de felásatójuk, dr. *Lipp* Vilmos eleinte, a mit utóbb bizonyos restelkedéssel vont vissza, avar síroknak mondta, míg egyes francia kutatók az ide temetkező népet határozottan longobárdoknak tartották.¹ Az 1192 sír azt tanúsítja, hogy ha a temetkezők főképen gótok voltak is, a későbbi foglalók — a longobárdok, majd az avarok — szintén temetkeztek ide, itt lévén pannoniai uralmuknak középpontja. Mivel a leletek szakszerűen és bőven le vannak írva,² az archaeologusok mindenesetre módot szolgáltatnak, hogy azokat az oda temetkező népek szerint lehessen elkülöníteni. Lipp azonban elhunyt, mielőtt ezt tehette volna.

A népvándorlás korabeli dunántúli leletek közül Mosonymegyében a *nemesvölgyi* férfiovek griffjei a keszthelyi kulturára emlékeztetnek.³ A szintén Mosonymegyei *Bezenyén* két rúnás ezüst fibulát találtak Godabild és Arsipoda (valószínűleg salzburgi apáczák) nevével; készítésük korát ugyan a VIII. század elejére teszik;⁴ de megfontolást érdemel, hogy az utolsó keresztény németek az avarok előtt mégis csak a longobárdok voltak. A VII—X. századból jellemző longobárd kereszt egyenletes szélességű ágai ösmeretese a budapesti múzeumnak egyik kétségtelen hazai leletéből⁵ s a longobárd keresztre emlékeztet a *dunapataji* (tolnamegyei) aranyesat díszítése is.⁶ Az ikvatoroki, helyesebben *petőházi* (mosonymegyei) kehely a VIII. század végéről való ugyan, de erősen longobárd hatás alatt készült német munka.⁷ Mindenesetre tanulságos, hogy az Olaszszágtól akkor eléggé elzárt Mosonymegyében a

¹ Archeol. Ért. 1887. 56.

² V. ö. Lippnek e sírokról szóló számos könyvét s értekezését. Továbbá Hampeltől: A régibb középkor emlékei, I. 83—128. és Pulszky, id. m. II. 65—78. s az akad. értekezések közt.

³ Pulszky id. m. 76. *Hampel*, 135—142 *Sötér*, Arch. Ért. 1785. 310—319.

⁴ *Hampel*, 151—5. *Wimmer*, Arch. Ért. 1894. 21—23. V. ö. *Sötér* u. o. 1893. 210—22.

⁵ Arch. Ért. 1894, 37.

⁶ *Romer* u. o. 1870. 306—8. *Hampel*, 171.

⁷ *Hampel*, 173. Arch. Ért. 1894., 38. *Pulszky*, II. 117.

pogány avarok közt még egy-két század múlva is követték a longobárd ötvösök irányát. Mivel nem kell szükségképen föltennünk, hogy ezek a tárgyak külföldi gyártmányok, készítéseket az egykor magyar földön lakó longobárdok művészi hagyományai követésének tulajdoníthatjuk.

Hogy az ékszerek egy része közös műhelyből került ki, bizonyítja a *puszta-tóti* (tolnamegyei) nehéz aranyeset (phalera)- pár is, melynek belül három részre osztott köre egészen a Nagy Gergely pápától Theudelinda longobárd királynénak ajándékozott monzai könyvtáblára emlékeztet.¹

A sorozatot folytatni lehetne, de az eredmény végre is az, hogy a longobárd mesteremberek dolgoztak ugyan Pannoniában is, művészetökkel azonban inkább csak olaszországi készítményeik útján hatottak elhagyott hazájokra. Még csak azt sem állapíthatjuk meg magyarországi sírleletekből, milyenek lehettek azok a híres fegyverek, melyeket Alboin idejében itt kovácsoltak. Több mint valószínű, hogy az avarok, ha még oly jellegzetes volt is saját fegyverzetük, ellestek szövetségesük, Alboin fegyverkovácsaitól bizonyos fogásokat. Épen a VI. századbéli sírok leírásai a legpontatlanabbak;² de a kunágotai, szentendrei, pusztatóti, nagymányoki, kassai (baranyai) stb. leletek is mutatják, hogy a hunok uralmát követő század magyarországi germánjai még a fegyverzetben is hatottak az avarokra: mit pl. a nagymányoki (tolnamegyei) lelet egyenes kardja is tanúsít avar zablyák, kengyelvasak, esatok stb. szomszédságában.

Azelőtt egyesek *nyelvi* hatást is kerestek s az erdélyi szászokat góteredetűeknek, nyelvöket longobárd elemekkel bővültnek hirdették.³ Ilyen hatást azonban a legjobb esetben is csak Magyarország legnyugatibb (dunántúli) részében lehetne keresni, talán a hienezek közt Vas- és Sopronmegyében; de a németiség itt is csak Nagy Károly idejétől fogva kezdett erősödni.

Semmi esetre sem az ő érdemük, ha idővel az avarok közt keresztények is akadtak. Hiszen Pannoniában római katolikusok-

¹ Pulszky, II. 103. (Nála tévedésből áll Amalasuntha neve.)

² Nagy Géza, Arch. Ért. 1893. 315.

³ Medgyesi *Toppeltinus* Lőrincz, Origines et occasus Transsylvanorum. (Lyon, 1667.) 26. l. Megjegyzí, hogy corruptela linguae Italicae a Gothis et Longobardis inuecta, nostrum Dacorum (a szászokat érti) est idioma.

nak hirdették ugyan magokat, de oly gyenge keresztények voltak még Itáliában is, hogy megkínóztak negyven római parasztot, kik a feláldozott kecskefejeket nem akarták pogány módra tisztelni; egy részök nyíltan pogány maradt, a másik — gót hatás következtében — arianus lett és csak Theudelinda buzgóssága terjesztette el a katholicismust. S úgy jött a sora, hogy papjaik immár mint olaszok keresték föl a X. század végén őseik egykori egyik hazáját, Pannoniát, hogy azt a keresztény hitre térítsék s bevezessék a keresztény műveltség elemeibe.¹

Akkor ép úgy elégették az ősmagyar műveltség emlékeit, mint a hogy őseik felégették az Itália kedvéért odahagyott Pannoniát. S Pannonia mai népe mégis szívesen tekint Itáliára, mely ez évben a longobárdok legnagyobb történetírójának emlékét üli. Paulus Diaconus hatvan codexe közül csak egyet őriznek hazánkban,² de szinte meglevenűlnek ennek sok százados, fakó betűi, melyek a longobárdok magyarországi hagyományairól szólnak. A longobárdoktól gyűjtött tűzben Phönixként született újra Hunnia, majd a magyar kereszténység. Hisszük, hogy ennek kilencszázados ünnepén, a jövő évben viszont az egykori Lombardia tekint barátsággal Magyarországra, melyhez történetének annyi szála fűzi.

¹ L. Különösen Volf György akad. értekezéseit. (Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? és Első keresztény térítőink.)

² Budapesten a nemzeti múzeum könyvtárában (Cod. M. SS. Lat. 22. 4r. 80 számozatlan lapon.) Valaha a strassburgi klarisszáké volt és csak 1832-ben került a múzeumba. Borovszky gyanítása szerint (Századok, 1885., 518. l.) Peutinger 1515-ben ennek alapján adta ki a maga Paulusát.

